

Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi The issue of tafsirs's classification

Yrd. Doç. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT*

Özet

İnsan zihni bilgiyi sınıflandırarak kullanır. Bilgi birikiminin artması ise sınıflandırmayı kaçınılmaz kılar. Bu yüzden bilim tarihinde ilim sınıflandırmalarının özel bir yeri vardır. Tefsir müellefatının artmasıyla birlikte tefsir tarihinde de muhtelif tasnifler zuhur etmiştir. Klasik dönemde “Tabakâtu’l-Müfessirîn” adlı kitapların kronolojik-biyografik tefsir sınıflandırmaları olarak kendine yer edindiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Sa’lebî, Gazâlî, İbn Teymiyye, Zerkeşî, Kafiyeçî ve Dehlevî gibi âlimler, tefsirleri kendilerine özgü biçimde tasnif etmişlerdir. Modern dönemde ise “tabakât” türü tasnifler devam etmekle beraber, ekol eksenli tefsir sınıflandırmaları ağırlık kazanmıştır. Modern dönemde tefsir tarihi tasavvurunu önemli derecede etkileyen Goldziher ve onu izleyen Zehebî, bazı tefsirleri görmezden geldiklerinden dolayı tenkit edilmektedirler. Ayrıca “mezhebî tefsir” sınıflandırmalarının yeniden düşünülmesi ve tefsir tarihinin yeni baştan inşa edilmesinin gerekliliği dillendirilmektedir. İşte bu makalede söz konusu meseleler tahlil edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Tefsirler, Sınıflandırma, Tasnif, Klasik Dönem, Modern Dönem.

* Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Abstract

Human mind uses information by classifying. But increased knowledge makes inevitable the classification. Thus science classification has a special place in the history of science. With the increasing of tafsir works, various classification has arrived in history of tafsir. It is understood that the books named “Tabakâtu’l-Müfessirîn” have had place as chronological-biographical tafsir classification in the classical period. In addition to this, scholars like Tha’labi, al-Ghazali, Ibn Taymiyya, Zarkashi, Kafiyaci and Dıhlawi have classified tafsirs in their own ways. Although “tabaqat” type classifications have continued in the modern period, the tafsirs school axised seem to gained weight. Goldziher and his follower Dhahabi who have affected significantly imagination of history of science are criticized since they don’t accept some tafsirs. In addition, the necessity of rethought of “sectarian tafsir” classifications and rebuilt history of science. In this article the issues mentioned are tried to be analyzed.

Key Words: Tafsir, Tafsirs, Classification, Classical period, Modern period.

Giriş

Kur’ân, inzalinden sonra pek çok ilmin tesis ve inkişafına kaynaklık etmiştir. Bu ilimlerden birisi de Kur’ân’ın açıklanmasını ve yorumlanmasını kendisine amaç edinen tefsirdir. On beş asır zarfında kaleme alınan tefsirler büyük bir yekûn tutmanın yanı sıra, büyük bir çeşitlilik ve renklilik de göstermektedir. Çünkü “her müfessir, kendi istî’dâdı, kendi ihtisası, kendi sünûhâtı derecesinde Kur’ân’ın hakikatlerine, bedîalarına, i’câzına tercemân olmuş olduğundan, mütenevvî tefsirler vücûde gelmiş, hiçbirisi diğerinden tamamen muğnî bulunmayıp her birinden mütâlâa erbabı için başka

bir fâide, başka bir feyz gelmekte bulunmuştur.”¹ Söz konusu tenevvü, tefsirlerin sınıflandırılmasını da ayrı bir mesele olarak intaç etmiştir. Bu yüzden klasik sınıflandırma olarak umumiyetle “tabakât” tarzı kitapların telif edildiği ve bu tarz kitapların kısmen günümüzde de devam ettiği, 19. asırdan itibaren ise farklı tasniflerin de yaygınlık kazanmaya başladığı görülmektedir.

Sınıflandırma kelimesinin Arapça karşılığı tasnif’dir. Tasnif, varlıkların bir kısmını diğerinden ayırmak² demektir. Muhtemelen kitap tasnif etmek de bu türdendir. Zira kitap bablara ayrılmakta ve her bir bab için bir mevzu oluşturulmaktadır.³ Bazı Türkçe lügatlerde sınıflandırma, konuları ve kavramları dizgesel olarak bölümlene ve sıraya koyma⁴, bir dizinin birimlerini ya da türlerini düzenli bir biçimde, belli ölçüler ve terimlerle betimleyerek ayırma işlemi⁵ şeklinde tarif edilmektedir.

İslâmî ilimlerde çok önemli yere sahip olan sınıflandırma işi aynı zamanda özel bir kavramın zuhuruna da sebep olmuştur. Bu kavram “musannef” kavramıdır. “Musannef, Arap edebiyatı başta olmak üzere İslâmî ilimlerde kitap ve bab başlığı esasına göre hazırlanmış telif türünü ifade etmekle birlikte hadis ilminin bir telif çeşidi olarak “hüküm ihtiva eden merfû, mevkuf ve maktu rivayetlerin fıkıh konularına göre sınıflandırılarak yazılan kitap” anlamında kullanılmıştır.”⁶

Tefsirlerin tasnifi bir bakıma onların tenkid edilmesi ve çeşitli açılardan değerlendirilmesiyle şekillenmiştir. Bu açıdan bakıldığında sınıflandırma, ilgili konuda vukufiyeti gerektirmenin yanı sıra, mantikî bir tutarlılığı ve tasnifte yer alan öğelerin birbirleriyle bağlantısını gözetmek zorunda olduğundan kolay bir iş değildir.

¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973, I, 182 vd.

² Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Lüğa*, Dâru İhyâi'l-Arabî, Beyrût 2001, XII, 142; Ahmed b. Fâris ez-Zekerıyyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, Dâru'l-Fıkr, 1979, III, 313.

³ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, III, 314.

⁴ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994, s. 159.

⁵ www.tdk.gov.tr (Erişim tarihi 28.12.2013).

⁶ İbrahim Hatiboğlu, “Musannef”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 235.

Çünkü bilginin amacına uygun olarak tasnif edilmesi oldukça zor ve uzmanlık gerektiren bir süreçtir. Bu durum bilginin kendine özgü yapısından kaynaklanmaktadır.¹ Sınıflandırma farklı şeylerin benzer yanlarını dikkate almak sûretiyle yapılır. Her tasnif, kendi döneminin zihniyetini aksettirmesi bakımından ehemmiyetlidir. Öte yandan kavramlaştırma ve sınıflandırma bir yargıyı içerdiği için, sadece mezhep veya ekole dayalı tefsir sınıflandırmaları değil her türlü sınıflandırmanın kendince bir takım sıkıntıları vardır. Fakat zorluklarına rağmen gelişme, yenilenme ve ilmî birikimden faydalanma adına sınıflandırmanın yapılması da mecburî bir iştir. Zira insan zihni bir düzen ister ve kaostan hoşlanmaz. Ayrıca bilimler, sınıflara ayrılmadıkları zaman, karmaşık bir manzara gösterirler. Sanki onlar arasında herhangi bir bağ yokmuş gibi bir izlenim uyanabilir.² Bu yüzden her sahada sınıflandırmaya gidilmektedir.

Tefsirleri sınıflandırmadan amaçlanan şey, mevcut tefsirleri değerlendirmek, onları ilim dünyasına tanıtarak onlardan istifade edilebilmesini sağlamaktır. Esasen tasnifin amacı da, bilgiyi kullanılabilir ve işe yarar biçime kavuşturmadır.³ Tefsirlerin sınıflandırılmasıyla doğrudan irtibatlı olan tefsir tarihine bakıldığında, tefsir hareketlerinin çok yaygın tasniflerinin yanı sıra farklı tasniflerin hatta yaygın tasniflere karşı eleştirel yaklaşımların olduğu dikkat çekmektedir. Tefsirlerin sınıflandırılması muhtelif isimlerle yapılagelmiştir. Bu tasniflerde “tabakât”, “ekoller”, “okullar”, “mektepler”, “yönelişler”, “çeşitler”, “hareketler”, “anlayışlar”, “akımlar”, “eğilimler” gibi farklı tabirler kullanılmıştır.

Tefsirlerin tasnifindeki kifayetsizlik yeni tasnifler yapılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü tefsir tarihinde öne çıkan/çıkarılan, yok sayılan veya gölgede bırakılan tefsirlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun ideolojik tutumla, dönemin genel politikasıyla, sathi incelemelerle ve moda tarzı yaklaşımlarla alakası olduğu

¹ Halil Zaim, *Bilginin Artan Önemi ve Bilgi Yönetimi*, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, s. 185.

² Takiyuddin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s. 28.

³ Zaim, *Bilginin Artan Önemi ve Bilgi Yönetimi*, s. 186.

söylenbilir. Öte yandan bazı tefsirlerin şöhret bulmasında müfessirinin şahsî kabiliyetlerinin yanı sıra tefsirin yeniliğe açık oluşunun veya yenilikler ihtiva etmesinin, üzerine çeşitli şerh ve haşiyeler yazılmasının¹, mevcut siyâsî tutumun, tefsir/müfessir hakkında beyan edilen övgü ve tenkitlerin etkisinin olduğu belirtilmelidir.

1. Klasik Dönemde Tefsirlerin Sınıflandırılması

Sanayileşmeden önceki dönemi klasik dönem olarak adlandırmayı muvafık görüyoruz.² Çünkü sanayileşme, bilginin de dönüşümünü derinden etkilemiştir. Sosyologlara göre bilgi de toplumlar ve uygarlıklar gibi dönüşen, değişen, kırılan, farklılaşan yönlere sahip bulunmaktadır.³ Bu dönüşümün bir yansıması olarak modern bilgi, geleneksel bilginin külliliğine karşın, uzmanlaşarak parçalanmıştır. Bilginin hacimsel artışına paralel olarak birçok uzmanlık alanları ve alt uzmanlık dalları ortaya çıkmıştır.⁴ Söz konusu evrim dinî ilimlerde de kendisini göstermektedir.

Klasik dönemde yapılan tasniflerin başında rivâyet-dirâyet ayrımı gelmektedir. Tefsirin ana hatlarıyla rivâyet ve dirâyet şeklinde bir tasnife tabi tutulması muhtemelen Hz. Peygamber'e atfedilen şu hadise dayanmaktadır: "*Kur'ân hakkında kendi reyî ile ya da bilmediği ile söz söyleyen cehennemdeki yerine hazırlansın.*"⁵ Tefsir için rivâyet ve dirâyet söylemi erken dönemde çeşitli tefsir kitaplarında aynen yer almamakla birlikte rey ve rivayet arasında bir ayrışmanın ilk dönemlere kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Rivayet ve dirayet kavramlarını az çok belirgin biçimde kullanan ilk müfessirlerden

¹ Kanaatimizce bir eser üzerine yazılan şerh ve haşiyeler, o eserin revaç bulmasına ve reklamının yapılmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

² Günümüzde bazı araştırmacılar bizim dönemsal ayrımımıza yakın olarak, 19. yüzyıl öncesini klasik dönem, 19. yüzyıl sonrasını ise çağdaş dönem olarak nitelendirmektedirler. Bkz. Ömer Kara, "Tefsir Ekolleri", *Tefsir Tarihi ve Usulü*, ed. Bahattin Dartma, AÜAÖF Yayınları, Eskişehir 2013, s. 134.

³ Ergün Yıldırım, *Bilginin Sosyolojisi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2007, s. 4.

⁴ Yıldırım, *Bilginin Sosyolojisi*, s. 121.

⁵ Tirmizî, *Tefsir*, I/2950; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1999, I, 54-55.

birisi Sa'lebî'dir (Ö.427/1035). Sa'lebî kendi döneminden önce telif edilen tefsirleri kendince bir tasnife tabi tuttuktan sonra, bir grup müfessirin de dirâyet ve tenkid ile değil, rivâyet ve nakille yetindiğini söylemekte ve bu metotla eser telif eden Ebû Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhim el-Hanzalî ile Ebû İshâk İbrâhim b. İshâk el-Enmâtî'nin ismini zikretmektedir.¹ Sa'lebî'den sonraki zamanlarda ise tefsirlerin rivayet-dirâyet şeklindeki sınıflandırılması iyice kavramlaşmış ve Kâfiyecî (ö. 879/1474) tarafından bu kavramlar sarahatle zikredilmiştir. Kâfiyecî'ye göre, "tefsir ilmi, insanlığın gücü nisbetinde, Allah'ın kelâmının ahvâlinden, istenilen manaya delâlet etmesinden bahseden bir ilimdir. Bu da iki kısma ayrılır: *Biri*, ancak nakil veya işitmekle veya nüzul sebeplerini müşahede etmekle bilinen tefsirdir. Bu da, âyetlerin nüzul sebebi ve kıssalar gibi ki, bunların bilinmesi **rivâyete** bağlıdır. Bu sebeple tefsirin sahabeye ait bir keyfiyet olduğu söylenmiştir. *Diğeri ise*, anlaşılması Arapça'nın kâidelerini bilmekle mümkün olan te'vil ilmidir. Bu da, **dirâyete** taalluk eder. Bundan dolayı, te'vilin fakihlere (âlimlere) ait olduğu söylenir."² Tefsirler her ne kadar bu şekilde sınıflandırılmış olsalar da bugünkü manada teferruata inilmemiştir.

Klasik kaynaklarda tefsirlerden çok müfessirlerin biyografik olarak sınıflandırıldığı tabakât kitapları telif edilmiştir. Ne var ki "Tabakâtu'l-Müfessirîn" adıyla telif edilen eserlerin yazılış tarihi nahiv, şiir, fıkıh, hadis vb. ile ilgili tabakât kitaplarından oldukça geç bir tarihe tesadüf etmektedir. Bu konuda bilinen ilk eser Suyûtî'ye (ö.911/1505) atfedilmektedir. Suyûtî "*Tabakâtu'l-Müfessirîn*" isimli eserini alfabetik bir sıraya göre tasnif etmiş, böylece tabakât geleneğini tefsir tarihine de uygulamıştır. Suyûtî'nin, tabakât tarzının dışına çıkmamasında, kendi zamanındaki İslam dünyasında bu tarz

¹ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbi, Beyrût 2002, I, 74.

وفرقه اقتصروا على الرواة والنقل دون الدراية والنقد مثل الشبخين أبي يعقوب إسحاق بن إبراهيم الحنظلي، وأبي إسحاق إبراهيم بن إسحاق الأنماطي.

² Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân el-Kâfiyecî el-Hanefî, *Kitâbu't-Teysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, çev. İsmail Cerrahoğlu, AÜİF Yayınları, Ankara 1974, s. 54.

eserlerin muteber olmasının yanı sıra, Suyûtî'nin diğer disiplinlerin tefsire eklenmesini tasvip etmemesi de etkin rol oynamıştır. Çünkü bazı araştırmacılara göre Suyûtî, tefsire eklenen fikhî, kelâmî, işârî, lügavî vb. sıfatlarla anılan tefsir ürünlerine sıcak bakmamaktadır.¹ Fakat Suyûtî her şeye rağmen, tefsirlerinde bu tür ilimleri öne çıkaran müfessirlere tabakâtında yer vermekte ve onları müfessir olarak kabul etmektedir.

Tabakât türü kitaplarda, müfessirlerin kaleme aldıkları sûre ve ayet tefsirlerinin yanı sıra ulûmu'l-Kur'ân'a ilişkin eserlere dahi yer verilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan tabakât kitaplarının daha kapsamlı ve kucaklayıcı olduğu söylenebilir. Nitekim yakın dönemde kaleme alınan *Mu'cemu'l-Müfessirîn* adlı kitabın önsözünde, müellif, bir tek ayete dair tefsir yazan müfessiri dahi kitabına almaya çalıştığını söylemektedir.²

Kronolojik ve biyografik bir tefsir sınıflandırması olan tabakât türü eserlerin çeşitli faydalarından bahsetmek mümkündür. Bu faydalardan birisi kronolojik tefsir sınıflandırmasının, hangi aşırda tefsire ne kadar ilgi duyulduğu noktasında bir fikir vermesidir.³ Diğer yandan eser ne sûrele vücuda gelmiştir? Hangi mizacın hangi ahval ve şeraite (*circonstances*) karşı aksulamelinin mahsulüdür? Bunu bize biyografi öğretmektedir.⁴

Esasen bir kısım müfessirler kendilerinden önceki tefsirlere de değinerek bir sınıflama/değerlendirme yapmışlardır. Bu nedenle klasik dönemde sadece tabakât kitaplarının ölçüt alınması isabetli olmayacaktır. Mesela Sa'lebî, tefsirinin mukaddimesinde, kendi zamanına kadar telif edilmiş olan tefsirleri, müfessirlerinin mesleklerini de göz önünde tutarak bir sınıflandırma yapmaktadır.

¹ Mehmet Paçacı, *Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu?*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 150.

² Bkz. Âdil Nuveyhiz, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, Müessesetu Nuveyhiz es-Sekâfiyye 1983, Mukaddime.

³ Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Yazma Tefsir Literatürü*, Damla Yayınevi, İstanbul 2007, s. 693.

⁴ G. Lanson, *İlimlerde Usul, Edebiyat Tarihi*, çev. Yusuf Şerif, Remzi Kitabevi, İstanbul 1937, s. 27.

Sa'lebî'ye göre çeşitli fırkalar ve bu fırkalara bağlı olarak yazılan tefsirler vardır. Bunlardan birisi Ehl-i Bida ve'l-Ehvâ ve rey yoluna süluk eden fırkadır. Mesela Belhî, Cübbâî, Isfahânî, Rummânî bu fırkadandır. Onların görüşlerine ve fiillerine iktida etmekten nehyedildik. Diğer bir fırka, eser telif eden ve bunu güzel şekilde yapan ancak bidatçilerin batıl görüşlerini selef-i salihinin görüşleriyle karışık hale getirenlerdir. Mesela Ebû Bekr el-Kaffâl ve Ebû Hâmid el-Mukrî bu fırkadandır. Bu kişiler fukahânın büyüklerinden ve seçkin âlimlerindendir. Ne var ki, tefsirde mütehasıs değildiler. Diğer bir fırka, dirâyet ve tenkidi bırakıp rivâyet ve nakille yetindiler. Örneğin Ebû Ya'kûb b. İshâk b. İbrâhim el-Hanzalî ile Ebû İshâk İbrâhim b. İshâk el-Enmâtî bu fırkadandır. Oysaki ilaç almak için doktora ihtiyaç vardır. Diğer bir fırka esas ve dayanak olan isnadları yok edip, zayıf ve sağlam şeyleri zikrettiler. Bunlar âlimlerden değildiler. Kıraat ve ilim sünnettir ve küçükler bunları büyüklerden alırlar. Hâlbuki isnad olmazsa isteyen istediği şeyi söyler. Diğer bir grup kitap yazmada maharet kazandılar. Ancak kitaplarını tekrarlarla ve birçok rivayetlerle uzattılar ve onları gereksiz şeylerle doldurdular. Böylece onlardan beklenen yol göstericilik arzusunu ortadan kaldırmış oldular. Mesela İmâm Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve hocamız Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Hâmid el-Isfahânî bu fırkadandır. Oysaki ilimlerin alabildiğine çok olması anlayışları saptırır. Diğer bir fırka ise, tefsirde ahkâma, helal ve haramı açıklamaya, kapalılıkları ve müşkülleri çözmeye, sapan ve şüpheye düşen gruba karşı reddiyyeye ağırlık verdiler. Mesela Mücâhid, Mukâtil, Kelbî ve Süddî gibi selef-i salihinin büyükleri, tabiin ve tebe-i tabiinin önde gelen âlimleri bunlardandır. Bunların hepsi övgüye değer maksadı ve çalışması olan Ehl-i Hakdandır. ¹ Birinci, ikinci, üçüncü vb. şeklinde sıra sayısı vermeden böyle bir tasnif yapan Sa'lebî'nin, müfessirleri/tefsirleri altı sınıfa ayırdığı anlaşılmaktadır. Fakat Sa'lebî, basit bir sınıflama yapmayıp, mevzubahis sınıflara yönelttiği tenkitlerle tefsirde mütehasıs olmanın önemine değinmekte, sadece rivayetle

¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, I, 74.

yetinmenin tefsirde eksik bir yaklaşım olacağını vurgulamakta, tefsirde aşırı bilgi aktarımının tefsirin yol göstericilik vasfını ortadan kaldıracığına işaret etmekte, son olarak maksat ve çalışması övgüye değer fırka olarak içlerinde Mücâhid, Mukâtil vb. bulunduğu müfessirleri zikretmek sûretiyle, bir anlamda tefsirin ne olması gerektiğini ve tefsirin işlevini de belirtmiş olmaktadır. Sa'lebî'nin bu tasnifi, sınıflandırma yapmanın, özünde bir yargı içerdiğini sarahaten göstermektedir.

Sa'lebî, bunun dışında faydalandığı belli başlı tefsirlere de kısaca temas etmektedir. Bunlar arasında "Tefsiru İbn Abbas, Tefsiru İkrime, Tefsiru Kelbî, Tefsiru Mücâhid, Tefsiru Hasan b. Ebî Hasan, Tefsiru Ebî'l-Âliye, Tefsiru'l-Kurazî, Tefsiru Mukâtil b. Hayyân, Tefsiru Mukâtil b. Süleymân, Tefsiru İbn Cureyc, Tefsiru Süfyân, Tefsiru Veki', Tefsiru Hişâm b. Beşîr, Tefsiru Şibl, Tefsiru Verkâ, Tefsiru Zeyd b. Eslem, Tefsiru Ravh b. Ubâde, Tefsiru'l-Furâtî, Tefsiru Kabisa, Tefsiru Saîd b. Mansûr, Tefsiru'n-Nehdî, Tefsiru İbn Vehb, Tefsiru Abdilhamîd, Tefsiru Muhammed b. Eyyûb, Tefsiru İbn Keysân, Tefsiru Ebî Hamza es-Sumalî, Tefsiru'l-Musayyeb"¹ yer almaktadır.

Sa'lebî, kendi asrındaki tefsirlere ise ayrı bir başlık altında değinmektedir. Bu tefsirler arasında "Tefsiru Abdillâh b. Hâmid, el-Bustânî lakablı Ebû Amr el-Furâtî'nin Tefsiri, Tefsiru Ebî Bekr ibn Furek ve musannifi Ebû'l-Hasan Muhammed b. el-Kâsım el-Fakîh es-Saydalânî olan Tefsiru Ebî'l-Kasım b. Habîb, Tefsiru Cibril ve Tefsiru'n-Nebi"² gibi tefsirler bulunmaktadır. Sa'lebî'nin, böyle bir tasnif yapmasının ve faydalandığı kaynakları aktarmada titizlik göstermesinin ilk dört asırda oluşan kitâbiyâtın kataloglanma, yani bibliyografik eserlerin kaleme alınma zamanının gelmesiyle alakası bulunmaktadır. Nitekim İbnu'n-Nedîm (370/995), bu ihtiyacı gidermek için mesai harcıyarak, *Kitâbu'l-fihrist* isimli meşhur eserini bu asırda kaleme aldı. Yine, el-Ezherî'nin (370/980) hazırladığı Arap dili sözlüğünün mukaddimesi bibliyografik içeriklidir. Bir sonraki

¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, I, 75-82.

² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, I, 83.

asırda yaşayan et-Tûsî'nin (460/1068) *el-Fihrist*'i bu kategoride değerlendirilebilecek önemli bir eserdir. es-Sa'lebî'nin, tefsirine, kendinden önceki tefsirlerin mukaddimelerinde görülmeyen bibliyografik içerikli bir mukaddime yazmasına bu açıdan da bakmak gerekir."¹

Tefsirini Sa'lebî'den ihtisar ederek yazan, ancak uydurma hadislerden ve bidatçı görüşlerden koruyan Bağavî (ö. 516/1122)², tabii olarak Sa'lebî'den esinlenip kendi döneminden önceki belli başlı tefsirlere değinmektedir. Ancak Bağavî, Sa'lebî gibi tefsirleri sınıflandırma cihetine gitmemektedir. Bağavî, "Tefsiru Abdillâh İbn Abbâs, Tefsiru Mücâhid b. Cebr el-Mekkî, Tefsiru Atâ b. Ebî Rabâh, Tefsiru'l-Hasan el-Basrî, Tefsiru Katâde, Tefsiru Ebî'l-Âliye, Tefsiru'l-Kurezî, Tefsiru Zeyd b. Eslem, Tefsiru'l-Kelbî, Tefsiru'd-Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî, Tefsiru Mukâtil b. Hayyân, Tefsiru Mukâtil b. Süleymân, Tefsiru's-Suddî"³ gibi tefsirlere değinmektedir. Aslında Sa'lebî ve Bağavî şahsa nispet ederek isimlerini zikrettikleri tefsirler üzerine bir değerlendirmede bulunmayıp, sadece kaynak olarak bu tefsirlere ulaştıkları isnad zincirini vermektedirler. Özellikle Sa'lebî bu kaynakları zikretmek sûretiyle isnadları hafifleten ve bu yüzden tenkide maruz kalan müfessirler grubuna girmekten adeta kendisini kurtarmak istemektedir.

Tefsirde erken dönemlerden itibaren bir ekolleşme sürecinin başladığı söylenebilir. Nitekim yapılan ilmî araştırmalar, hicrî üçüncü asırdan itibaren, tefsirin çeşitli yönleri ayrıldığını, herhangi bir ilim dalında mütehasıs olan müfessirin, o yönde tefsirine ağırlık verdiğini göstermektedir.⁴ Buna ilaveten Taberî, Sa'lebî, Bağavî gibi müfessirlerin tefsir mukaddimelerinde tefsire dair serdettikleri fikirlerin ve değerlendirmelerin elbette bugünkü muhtelif tefsir

¹ Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitabiyat, Ankara 2005, s. 34.

² Takiyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, thk. Adnan Zarzûr, Dimeşk 1972, s. 76.

³ Muhammed Hüseyin b. Mesûd el-Bağavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, (Hâzin'le birlikte), Beyrût 1995, I, 5-9.

⁴ Ali Eroğlu, *Müfessir Bağavî, Hayatı ve Tefsirdeki Metodu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) AÜSBE, Erzurum 1987, s. 16 vd.

sınıflandırmalarına büyük tesiri olmuştur. Ayrıca Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) ve onu izleyen Suyûtî'nin adeta müfessirleri mesleklerine göre sınıflandırmaları ekol eksenli sınıflandırmalara ilham verdiği söylenebilir. Zerkeşî ve Suyûtî'ye göre tefsir konusunda insanlar özet ve kapsamlı bir şekilde mevzuları çoğalttılar. Onlar kendilerini hâkim oldukları alanla sınırlandırdılar. Söz gelimi Zeccâc (ö. 311/923) ve "Basît" adlı kitabında Vahidî (ö. 468/1075), garip kelimelere ağırlık verirken, Sa'lebî kıssalara, Zemahşerî ilm-i beyana, İmam Fahrüddîn Râzî (ö. 606/1210) ise kelam ve aklî ilimlere ağırlık verdi.¹ Dolayısıyla günümüzde, ekolleri esas aldığı ve bazı tefsirleri görmezden geldiği söylenen Goldziher ve onun metodunu az çok benimsemiş olan Zehebî her ne kadar eleştirilmekte ise de kanaatimizce bazı tefsirleri görmezden gelme sorunun kökeni, bir kısmına yukarıda değindiğimiz âlimlere kadar uzanmaktadır.

Klasik dönemde tefsirlerin hacimlerine göre de basit düzeyde bir tasnifinin yapıldığı görülmektedir. Mesela Gazâlî (ö. 505/1111), ilimleri insan hayatı için önem sırasına göre sınıflandırırken tefsiri de bu bağlamda değerlendirmektedir. Gazâlî, "Övülen İlimlerin Övülen Miktarını Açıklama" başlığı altında şöyle demektedir: "Tefsirde yeterli olan Kur'ân'ın iki katı miktarda olan tefsirdir. Ali el-Vâhidî en-Nisaburî'nin telif ettiği *el-Vecîz* bu türdendir. Orta hacimli ise Kur'ân'ın üç katı büyüklükte olan Vâhidî'nin "*el-Vasît*" adlı tefsiridir. Bu miktardan fazlası gereksizdir ve buna ömür de yetmez."²

Taşköprizâde de (ö. 968/1561) bu tasnifi benimsemekte ve tefsir kitaplarını vecîz, vasît ve basît olmak üzere hacimlerine göre sınıflandırmaktadır. Taşköprizâde, "bil ki tefsir hakkında yazılan kitaplar üç çeşittir: Vecîz, vasît ve basît", dedikten sonra vecîz (kısa) tefsirlere örnek olarak İbnu'l-Cevzî'nin *Zâdu'l-Mesîr*, Vâhidî'nin *el-Vecîz*, İmâm Râzî'nin *Tefsîru'l-Vâdih*, Suyûtî'nin *Celâleyn*, Ebû Hayyân'ın *en-Nehr* adlı kitaplarını saymaktadır. Mutevassit (orta)

¹ Bedruddîn Muhammed Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1988, I,33 vd.; Celâleddîn Abdurrahman Ebû Bekr es-Suyûtî, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts., II, 419.

² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *İhyâu Ulûmiddîn*, Dâru'l-Marife, Beyrût ts., I, 40.

tefsirler ise Vâhidî'nin *el-Vasît*, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, Ömer en-Nesefî'nin *Tefsîru't-Teysîr*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, *Tefsîru'l-Begavî*, *Tefsîru'l-Kevâşî*, *Tefsîru'l-Kâdî Beydâvî*, *Tefsîru-Medâriku't-Tenzîl* tefsirleridir. Mebsûta (kapsamlı/geniş) tefsirler ise, Vâhidî'nin *el-Basît*, *Tefsîru Râgîb el-İsfahânî*, Ebû Hayyân'ın *el-Bahr* isimli tefsiri vb."¹ Kanaatimizce bu şekilde bir tasnifin fikir babası bu minvalde isimleriyle uyumlu olarak üç ayrı tefsir kitabı yazan Vahidî'nin kendisidir. Gazâlî ise bu tefsirleri birer örnek olarak ele alıp sınıflama yapmıştır.

Günümüzde tenkid konusu edilen mezhebî tefsir sınıflandırmasının klasik dönemlerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Mesela İbn Teymiyye (ö. 728/1328) "Ehl-i Bid'a" adıyla mezhebî tefsirleri örneklerle ele almakta ve hatta Mutezile'nin beş esasına değinerek mezhebî bir tefsir sınıflandırması yapmaktadır. İbn Teymiyye'ye göre hem delilde hem de medlulde hata yapan Ehl-i Bida'dan bazı gruplar, ümmetin selefi ve onların imamı gibi dalalette birleşmeyen ve orta yolu tutturana karşı muhalif bir mezhebi benimsediler ve Kur'ân'ı kimi zaman kendi görüşlerine göre tevîl ettiler, ayetleri hiçbir delil bulunmadığı halde kendilerine delil getirdiler, kimi zaman ise kendi mezheplerine aykırı olanları tahrif etmek sûretiyle tevîl ettiler. Haricîler, Rafizîler, Cehmiyye, Mu'tezile, Kaderiyye, Mürcie vb. bu gruplardandır. Mesela Kelâm ve münazarada insanların en yamanı olan Mu'tezile kendi mezheplerinin usulüne uygun tefsirler yazdılar. İmam Şâfiî ile münazara eden İbrâhim b. İsmâil b. Uleyye'nin hocası Abdurrahmân b. Keysân el-Asam'ın tefsiri, Ebû Ali el-Cübbâî'nin kitabı, Kâdî Abdulcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî'nin "*et-Tefsîru'l-Kebîr*"i, Ali b. İsâ er-Rummânî'nin "*el-Câmi li İlmi'l-Kur'ân*" adlı tefsiri ile Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin "*el-Keşşâf*"ı bunlardandır. Bunlar ve bunlar gibi olan kişiler, Mu'tezile mezhebini ve onun beş usulünü

¹ Taşköprizâde Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Mesâbîhu's-Seyâde fi Mevdûâti'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1985, II, 85-94. Konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Ömer Başkan, "Taşköprizâde'nin *Miftâhu's-Sa'âde*'si Bağlamında Osmanlı İlimler Tasnifi Geleneğinde Tefsir Tarihi Algısı", *HÜİFD*, cilt: 11, sayı: 21, Çorum 2012, s. 135-161.

benimsediler ve bu beş esası Tevhid, Adalet, el-Menziletu beyne'l-Menziletayn, İnfâzu'l-Veîd, Emr-i bi'l-Ma'rûf ve Nahyi ani'l-Münker şeklinde isimlendirdiler.¹

Tefsirde “bid’i” şeklindeki nitelendirmeler, Ehl-i Sünnet dışındaki bazı müfessirlerde de görülmektedir. Söz gelimi Zemahşerî bir kısım ayetlerin tefsirine dair yapılan yorumları “min bid’i- tefâsîr”² şeklinde değerlendirmektedir. Zemahşerî, “..Artık (ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah’ın sizin için takdir ettiklerini isteyin..”(Bakara, 2/187) ayetini, “eğer denk gelir ve ihya ederseniz Kadir gecesini ve Kadir gecesinde Allah’ın takdir ettiği sevabı isteyeniz” şeklinde tefsir etmeyi bir bid’i- tefsir³ olarak nitelendirmektedir.

Klasik dönemin sonlarına doğru ise Dehlevî (ö. 1176/1762), müfessirleri mesleklerine göre sınıflamaktadır. Esasen bu tasnif yukarıda değindiğimiz Zerkeşî ve Suyûtî’nin sınıflandırmasının daha derli toplu halinden başka bir şey değildir. Dehlevî’ye göre müfessirlerin sınıfları ve tefsirlerinde izledikleri metotlar şöyledir: 1. Muhaddislerin tefsirleri. 2. Mütekellimlerin tefsiri. 3. Fıkıh Usulcülerinin tefsiri. 4. Nahivci dil âlimlerinin tefsiri. 5. Mahir edebiyatçıların tefsiri. 6. Mahir kurrânın tefsiri. 7. Sufilerin tefsiri.⁴ Bazı araştırmacılara göre ekollere dayalı tasnifler içerisinde İügavî, fikhî, felsefî, tasavvufî, ilmî gibi ayrımlar daha tutarlıdır. Zira bu

¹ İbn Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli’t-Tefsir*, s. 82 vd.

² “Bid’i- tefâsîr”, Keşşâf tefsirinde geçen Zemahşerî’ye özgü bir ıstılahtır. Zemahşerî’den sonra pek çok müfessir bu terimi ondan nakletmiştir. Bu terim, Allah’ın kitabında kastedilen anlamdan bütünüyle uzak olan, isabet etmeyip hata yapan tefsirler için kullanılır. Bkz. Ahmed Sa’d el-Hatîb, *Mefâtîhu’t-Tefsîr*, Dâru’t-Tedmürîyye, Riyâd 2010, s. 202.

³ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrût 1987/1407, I, 231. Diğer birkaç örnek için bkz. Bakara, 2/245, 282; Âl-i İmrân, 3/46; Nisâ, 4/164; A’râf, 7/125-6; Yusuf, 12/ 99; İsrâ, 17/17; Kehf, 18/60.

⁴ Velîyullah Ahmed b. Abdîrrahîm ed-Dehlevî, *el-Fevzu’l-Kebîr fî Usûli’t-Tefsîr*, Arapçaya çev. Selman Hüseyinî en-Nedvî, Dâru’l-Beşâiri’l-İslamî, Beyrût 1987, s. 104-105.

tasnifte müfessirin mensubiyeti değil, Kur’ân’ı yorumlama biçimi esas alınmaktadır.¹

2. Modern Dönemde Tefsirlerin Sınıflandırılmasına İlişkin Söylemler

Modern dönemde “tabakat” türü tefsir sınıflandırmaları devam etmekle birlikte, 19. yüzyıldan itibaren tefsirlerin sınıflandırılmasında Müslümanların yanı sıra Batılı araştırmacıların da çeşitli çalışmaları göze çarpmaktadır. Bu sahada akla ilk gelen Batılı eserlerden birisi Goldziher’in (1850-1921), Türkçe’ye *İslam Tefsir Ekolleri* adıyla çevrilen *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegung* isimli kitabıdır. Bazı araştırmacılara göre çağdaş dönemde tefsir tasavvurunun yanlış biçimde şekillenmesinde bu kitap mühim rol oynamıştır. Çünkü İslâm dünyasında çağdaş tefsir tasavvurunun oluşmasına ve yerleşmesine inkâr edilemez katkısı olan Muhammed Hüseyin Zehebî’nin *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn* adıyla kaleme almış olduğu iki ciltlik eser, Goldziher’in taksimâtının geliştirilmiş hâlden ibarettir.² Benzer bir görüşe göre ise “Tefsir tarihinin çağdaş inşasının geçmişteki tefsir tasnifini genişleterek kökleştirmenin ötesinde günümüze hitap eden bir yenilik getiremediğini söylemek mümkündür. Daha da önemlisi Zehebî ve ondan sonrakilerin geleneksel anlayış üzerinden geliştirerek sunduğu tefsir tarihi tasavvuru sistematığının orijinal olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü bu konudaki ayrıntılı tasnifi ve incelemeyi bir Müslüman olarak ilk defa Zehebî yapmış olmasına rağmen, bu tür bir projeyi daha önce Goldziher’in yaptığını görüyoruz. İkisi arasındaki en genel benzerlik, tefsir tarihini sistematik hale getirmeleri ve konulan özel başlıklar altında incelemeleridir. Buna göre, çağdaş tefsir tarihi tasavvurunun, inceleme biçimi olarak

¹ İsmail Çalışkan, “Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliliği”, *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri*, ed. Ömer Kara, Van 2007, (ss. 103-114), s. 108.

² Düccane Cündioğlu, “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: ‘Osmanlı Tefsir Mirası’ Bir Histografik Eleştiri Denemesi”, *İslamiyat*, cilt:2, sayı:4, 1999, (ss. 51-73), s. 69-71.

Goldziher'den etkilendiğini söyleyebiliriz"¹ Kanaatimizce naklettiğimiz bu ifadeler oryantalistlerin tefsir tarihine ilişkin tasavvurlarını ve o tasavvurların İslam dünyasında bıraktığı izleri sorgulama meyanında mühim adımlardır.

Modern dönemde teferruatlı tasniflerin yanında ana hatlarıyla yapılan sınıflamalar da görülmektedir. Söz gelimi tefsirin hidayeti incelemesi gerektiğini düşünen Abduh (ö. 1323/1905), tefsirleri kabaca ikiye ayırmakta ve dil ağırlıklı tefsirleri "Câf Tefsirler" olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu tefsirler insanı Allah'tan ve O'nun kitabından uzaklaştırmaktadır. Bu tefsirlerin gayesi lafızların tahlilini ve cümlelerin irabını yapmak, bu ibare ve işaretlerin ortaya koyduğu edebî nükteleri açıklamaktır. Böylesi tefsir, tefsir olarak isimlendirmeye layık değildir. Bunlar sadece nahiv, meânî vb. fenlerde birer temrin cinsinden şeylerdir. İkincisi ise ruhları amel etmeye ve hidayete sevk eden tefsirdir."²

Arap dünyasında bazı araştırmacıların Abduh'a benzer biçimde tefsirleri icmâlî bir şekilde sınıflandırdıkları görülmektedir. Söz gelimi el-Muhtesib, hâlihazırdaki tefsir eğilimlerini anlattığı eserinde tefsirleri üç başlık altında gruplandırmaktadır: 1. Selefî Yöneliş: Bu yönelişte yer alan tefsirde herhangi bir yenilik yoktur. Mesela Kâsımî'nin *Mehâsinu't-Te'vîl*, İzzet Derveze'nin *et-Tefsîru'l-Hadîs* ve Abdulkerîm el-Hatîb'in *et-Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* adlı eserleri bu gruptandır. 2. İslam'la Batı Uygarlığı Arasında Uzlaşım Sağlayan Aklî Yöneliş: Bu yönelişin öncüsü Şeyh Muhammed Abduh el-Mısırî el-Ustâz el-İmâm'dır. Ona bu lakabı öğrencisi olan Muhammed Reşîd Rızâ et-Trâblusî vermiştir. Bu okulun diğer şahsiyetleri, Menâr dergisinin ve *Tefsîru'l-Menâr* diye tanınan *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Hakîm*'in sahibi Muhammed Reşîd Rızâ, Câmiu'l-Ezher'in rektörü Şeyh Muhammed Mustafa el-Merâğî ve Şeyh Muhammed Abduh'un metoduna göre tefsir çalışmaları bulunan Abdulazîz Çavîş'tir. 3. İlmî Yöneliş: Tefsirde ilmî yönelişin başlangıcı

¹ Çalışkan, "Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliliği", s. 106.

² Muhammed Reşîd b. Ali Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Hakîm*, el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitâb, Mısır 1990, I, 22.

Gazâlî'ye kadar uzanır. Kadim dönemde Gazâlî'den başka Fahru'r-Râzî, Beydâvî, Nizâmuddîn el-Kummî en-Neysâbûrî, ez-Zerkeşî, Celâluddîn es-Suyûtî, Ebû'l-Fadl el-Mursî yer almaktadır. Modern dönemde ise Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, Mahmûd Şükrî el-Alûsî, Şeyh Tantâvî Cevherî, Abdulhamîd b. Bâdîs, Mustafa Sâdık er-Râfî, Abdurrezzâk Nevfel¹ gibi isimler ilmî tefsire ilgi gösteren müfessirlerdir.

Günümüzde bütüncül tasniflerin yapılmasına ehemmiyet verilmesi ya da en azından bazı tefsirlerin görmezden gelinmesine ilişkin tenkitlerin serdedilmesi önemli bir merhale olarak kaydedilmelidir. Bu bağlamda bir kısım âlimlerin tefsir tarihinde "kayıp halkadan" bahsetmeleri tefsir için mühim söylemlerden birisidir. Bu meseleye dikkatleri ilk çekenlerden birisi olan İbn Âşûr'a (ö. 1392/1973) göre, nakdî (tenkitli) tefsir metodunun veya nazarî rivâyet tefsirinin kurucusu sayılan Yahyâ b. Sellâm'dır (ö. 200/815) ve kendisinden sonra bu metodu takip edip meşhur olan Taberî'dir. Buna rağmen tefsir tarihiyle ilgili söz söyleyenler Taberî'yi bu tefsir metoduna örnek göstermek sûretiyle bu silsilenin birinci asırla üçüncü asır arasındaki halkasını koparmaktadırlar. İbn Aşûr'a göre Kayravan'da telif edilen ve hicrî ikinci asrı temsil eden Yahyâ b. Sellâm tefsiri "kayıp halka" *اضاعة الحلقة* olmaktadır.² Ülkemizde ise Cündioğlu, 'kayıp halka' (el-halkatu'l-mefkûde) ibaresini Muhammed Cemil Beyhem ve Muhammed Âbid el-Câbirî'den esinlenerek³, görmezden gelinen Osmanlı tefsir mirasına uyarlamak sûretiyle bu minvalde yeni birçok müspet çalışmanın yapılmasına katkıda bulunmuştur. Dahası tefsir tarihi tasavvurunun belli bir zihniyetin eseri olduğuna işaret ederek, her şeyden önce ana iskeletin sağlıklı bir şekilde teşekkül etmesi gereğine dikkatleri celbetmiştir.

¹ Abdulmecîd Abdusselâm el-Muhtesib, *İtticâhâtü't-Tefsîr fi Asri'r-Râhin*, Ummân 1982, s. 41, 103, 247, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 265, 267, 269, 272, 277, 279, 285.

² Muhammed Fâdıl b. Âşûr, *et-Tefsîr ve Ricâluhu*, Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmî, 1970, s. 27-28.

³ Bkz. Cündioğlu, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası", s. 52, 2. dipnot.

Modern dönemde tefsirlerin sınıflandırılması pek çok veçhesiyle ivme kazanmış gözükmektedir. Çünkü modern dönemde müfessirler, toplumun vaziyetini Kur'ân esasına göre ıslah etmeye ve cahilî eğilimlere, fikirlere karşı durmaya çok çabaladıkları için, tefsir büyük ölçüde merkezi bir konuma geldi ve modern dönemde tefsirde çok sayıda yöneliş ortaya çıktı.¹ Bu itibarla dünyanın dört bir yanında farklı eğilimlere mensup âlimler tarafından yapılan muhtelif tasniflere rastlamak mümkündür. Bu tasnif çalışmalarını tefsir tarihi için önemli addetmek gerekir.

Bazı Şii müfessirler de tefsir sınıflandırmalarına temas etmektedir. Mesela Tabâtabâî (ö.1401/1981), tefsirinin mukaddimesinde tarihsel seyrini göz önüne alarak tefsirleri tasnif etmektedir. Tabâtabâî, 1. Sahabenin tefsiri. 2. Tabiinın tefsiri. 3. Hadisçilerin tefsiri. 4. Kelamcıların tefsiri. 5. Filozofların tefsiri. 6. Mutasaavvufların tefsiri. 7. Şu asırda tabii ve sosyal bilimlere dayalı olarak yapılan tefsir, şeklinde bir sınıflandırmaya gitmektedir. Tabâtabâî, tefsirin tarifini verdikten sonra ilk Müslüman müfessir tabakasının sahabeden bir grup olduğunu söyler. Bunlara İbn Abbas, Abdullah b. Ömer ve Ubey'i örnek verir. Ona göre sahabe dönemindeki tefsir, edebî açılardan ayetlerin bağlantısını göstermek, nüzul durumunu açıklamak ve biraz da bir ayeti bir ayetle istidlal etmekten ibaretti. Bu özellik Mücâhid, Katâde, İbn Ebî Leylâ, Şa'bî, Süddî vb. hicrî ikinci asırdaki tabiin müfessirlerinde de devam etti. Yalnız bu müfessirler rivayetle tefsir yapmayı fazlalaştırdılar. Ayrıca kıssalarda, göklerin yaratılışı, yeryüzünün ve denizlerin oluşumu ile ilgili bilgilerde Yahudilerden ve diğerlerinden gelen rivayetlere başvururdular. Halifeler zamanında Müslümanlar fethedilen ülke halklarından çeşitli fırkalarla ve çeşitli din ve mezhep âlimleriyle karşılaştılar. Böylece tefsirde ikinci yöneliş olarak kelâmî araştırmalar şuyu buldu. Emevîler devrinde ise Yunan felsefesi Arap diline çevrildi. Sonra Abbasîler devrinde Müslüman araştırmacılar arasında aklî-felsefî araştırmalar yayıldı. Yaygınlık kazanan felsefî

¹ Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî, *Ta'rîfu'd-Dârisîn bi Menâhici'l-Müfessirîn*, Dâru Kalem, Dimeşk 2008, s. 565.

araştırmalara bağlı üçüncü bir yöneliş olarak tasavvuf ortaya çıktı. İnsanlar lafzî-aklî araştırmayı bir tarafa bırakıp, dinî bilgilere mücâhâde ve nefsî riyâzetle ulaşmaya meylettiler. Hadisçilere gelince, bunlar tefsirde seleften sahabe ve tabiinden gelen rivayetle yetindiler. Şu asırda ise tefsirde yeni bir yöneliş neşet etti. Bir grup Müslüman tabî ilimlere ve buna benzeyen tecrübî ilimlerle sayısal verilere dayanan içtimâiyâta ağırlık verdiler. Avrupa’daki geçmiş zamanlardaki materyalist filozoflara meylettiler. Tefsirle ilgili bahsedilen bu metotların hepsini iyice düşündüğünde bunların noksan ve eksikliklerinin olduğunu görürsün. Bu eksiklik ise, ilmî ve felsefî araştırmaların neticesini, ayetlerin delalet ettiği şeylere yüklemektir. Bu yüzden tefsir tatbikî bir faaliyete dönüştü ve bu tatbikî faaliyete tefsir adı verildi. Böylece Kur’ân’ın hakikatleri mecazları oldu.¹

Tefsirleri sınıflandıran çağdaş âlimlerden birisi Hint altkıtasının önemli isimlerinden olan Mevlanâ Emin Ahsen Islahî’dir (ö.1417/1997). “Islahî’nin taksimatına göre tarih boyunca kaleme alınmış tefsir çeşitlerini, (diğer bir tabirle dört farklı düşünce ekolüne ait tefsir türü) muhaddisler (gelenekselciler), kelamcılar, mukallitler ve modernistler olmak üzere dört ana başlık altında gruplandırmak mümkündür. Muhaddisler ya da Gelenekselcilere ait tefsirlerin temel özelliği tefsiri yapılan ayet ile ilgili hadis kitaplarında yer alan konuyla alakalı hadisler birbiriyle çelişse bile alt alta sıralanmış olmasıdır. Bu tür tefsire en büyük örnek İmam İbn Cerîr et-Taberî’nin *Câmiu’l-Beyân an Tevîli’l-Kur’ân* adlı tefsiridir. Kelamcılara ait tefsirlerin temel özelliği İslâmî coğrafyanın genişlemesi neticesinde karşı karşıya gelen yeni fikir ve ekollere cevap olacak mahiyette ortaya çıkan kelimelere ait tefsir türüdür. Bu şekilde yazılmış tefsirler arasında Mutezile’nin sözcülüğünü yapan Zemahşerî’nin *el-Keşşâf* ve Eşarîlerin sözcülüğünü yapan Râzî’nin *Tefsîr-i Kebîr* adlı eserleri öne çıkmaktadır. Mukallitler, Kur’ân tefsiri yazarken seleflerini takip eden müfessirler olup bu tefsirlerin temel

¹ Muhammed Huseyn et-Tabâtabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Müessesetu’l-A’lemî li’l-Matbûât, Beyrût 1997, I, 7-11.

özelliği yeni bir orijinallik getirmeksizin öncekilerin tefsirlerini özetlemek sûretiyle yeniden kaleme alınmış tefsir çeşitleridir. Örneğin İbn Cerîr'den, Zemahşerî'den ve Râzî'den sonra yazılan tefsirlerin çoğu, ya onların düşünceleri kopya edilerek ya da onların kısaltılmış versiyonu yazılarak onları takip etmiştir. Modernistlere ait tefsir çeşitleri Kur'ân mesajını batı felsefî bilimsel ve akılcı anlayışla yorumlanmasını hedefler. Modernistler Batı ideolojisinin etkisi altında, Batı ideolojisiyle Kur'ân mesajını aynı potada eritebilmek adına, acımasızca, Kur'ân'ın anlamını çarpıttılar. Hindistan'da Seyyid Han ve Mısır'da Tantavî modernist hareketin İslam dünyasına damgasını vuran iki etkin örneğidir."¹

Bazı çağdaş araştırmacılar muasır dönemde tefsirdeki yönelişlerin çokluğuna bakarak bunların en önemlilerini tasnif etmeye çalışmaktadırlar. Buna göre muasır dönemde en önemli tefsir yönelişleri şöyledir: 1. Naklî (Rivâyet) Yöneliş: Bu yöneliş Kur'ân'ın Kur'ân'la, Kur'ân'ın sünnetle ve sahabenin görüşleriyle tefsirini kapsamaktadır. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsir edilmesine özen gösteren tefsirler arasında Muhammed Reşîd Rızâ'nın *Tefsîru'l-Menâr'ı*, Cemâluddîn el-Kâsımî'nin *Mehâsinu't-Te'vîl'i*, Muhammed Emîn Şinkîtî'nin *Advâu'l-Beyân'ı*, İzzet Derveze'nin *et-Tefsîru'l-Hadîs'i* zikredilebilir. 2. Aklî Yöneliş: Bu yöneliş akli kullanmaya, akli tahliller yapmaya ve övülen reyî öne çıkarmaya ağırlık vermektedir. Bu yönelişin meşhur tefsirleri arasında Muhammed Tâhir b. Âşûr'un *et-Tahrîr ve't-Tenvîr'i*, Ahmed Mustafa el-Merâğî'nin *Tefsîru'l-Merâğî'si*, Muhammed Mahmûd el-Hicâzî'nin *et-Tefsîru'l-Vâdih'ı*, Abdulkerîm el-Hatîb'in *et-Tefsîru'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân'ı* sayılabilir. 3. İlmî Yöneliş: Bu yönelişin mensupları, ayetlerin tefsirinde, modern bilimin kanunlarına, muhtevası olan ayetleri modern bilimin verilerine ve çözümlemelerine uygun olarak açıklarlar. Bu yönelişin meşhur tefsirleri arasında şeyh Tantâvî Cevherî'nin *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kurân'ı*, Muhammed Abdulmunim el-Cemmâl'ın *et-Tefsîru'l-Ferîd li'l-Kur'âni'l-Mecîd'i* zikredilebilir. 4. İçtimâî Yöneliş: Bu

¹ A. Cüneyt Eren, *Tefsir Okumalarına Giriş Küllî Kaideler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 155-157.

yönelişin mensupları Müslüman toplumlara yoğunlaştılar. Bu toplumların Kur'ân'ın ilkelerine göre ıslah edilmesine ve muhtelif toplumsal problemlerinin ve hastalıklarının tedavi edilmesine özen gösterdiler. İçtimâî yönelişin açıkça görüldüğü tefsirlerin meşhurlarından bazıları şunlardır: Şeyh Muhammed Reşid Rızâ'nın *Tefsîru'l-Menâr'ı*, *Tefsîru'l-Merâğî*, Vehbe Zuhaylî'nin *et-Tefsîru'l-Munîr'i*. 5. Beyânî Yöneliş: Kur'ân'ın beyân, belagât, nahiv ve sarf cihetlerine yoğunlaşan bir yöneliştir. Bu yönelişin meşhur tefsirleri arasında Âişe Abdurrahmân bintu's-Şâtî'nin *et-Tefsîru'l-Beyânî li'l-Kur'ân'ı*, Muhyiddîn ed-Dervîş'in *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhu*, Mahmûd Sâfî'nin *el-Cedûl fi İ'râbi'l-Kur'ân'ı* sayılabilir. 6. Dava ve Hareket Yönelişi: Bu yöneliş dava, hareket, terbiye, tezkiye, cihâd, mücâhade, Müslümanları Kur'ân'ın ilkelerine göre hareket etmeye; kâfirlerle mücâhadeye çağırmaya, davette, cihâdda ve yüzleşmede gayret göstermeyi öncelemeye ağırlık veren bir yöneliştir. Dava ve hareket yönelişinin en meşhur tefsirleri arasında Seyyid Kutub'un *Fî Zilâli'l-Kur'ân'ı* ile Saîd Havvâ'nın *el-Esâs fi't-Tefsîr'i* sayılabilir.¹

Bir kısım âlimler ise tefsirin tarihsel seyrini göz önünde tutarak, tefsirin gelişim-değişim merhalelerine bağlı olarak bir sınıflandırmaya gitmektedir. Mesela Şarkavî, tefsiri A. Modern Çağ Öncesinde Tefsir. 1. Pratik (amelî) Tefsir Evresi. 2. Teorik Tefsir Evresi. 3. Duraklama Dönemi Tefsir Evresi. B. Modern Çağda Tefsir. 1. Uygulamalı Tefsir Merhalesi² şeklinde bir tasnife tabi tutmaktadır.

Modern dönemde muhtelif tasniflerin yapıldığı dikkat çekmekle birlikte, tefsirlerin ağırlıklı olarak ekol eksenli tasnif edildiği söylenebilir. Fransızca bir kelime olan *ekol* bir bilim ve sanat kolunda ayrı nitelik ve özellikleri bulunan yöntem veya akım, okul³ manasına gelmektedir. Tefsir ekolleri kavramı ise, *tefsir ilmi içerisinde müstakil niteliklere ve özelliklere sahip; kendi içinde yöntem ve prensipleri bulunan; ayrıca belli temsilcileri ve literatürü olan akım ve okullara verilen*

¹ Hâlidî, *Ta'rîfu'd-Dârisîn bi Menâhici'l-Müfessirîn*, s. 566-568.

² İffet Şarkavî, *Çağla Yüzleşmede Dini Düşünce*, çev. Orhan Atalay-Veyssel Güllüce, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001, s. 5.

³ TDK *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s. 612.

isimdir.¹Tefsir ekolleri, fikrî bir hareketlilik olduğunu ihsas ettirmektedir. Ayrıca tefsirde ekol bir bakıma Kur'ân'ı anlama ve tefsir etme yönteminin göstergesidir. Bu manada çeşitli tefsir ekolleri vardır. Daha net bir ifadeyle farklı Kur'ân anlama yöntemleri vardır. Bu ekol ve yöntemler, selefın Kur'ân'ı nasıl ve hangi yöntemle anladıklarının göstergesidir. Bu farklılıklar, her ekol ve anlayış tarzının, değişik gayeler gütmemesinden ortaya çıkmıştır.² Bir kısım araştırmacılar günümüz tefsir ekollerini 1. İçtimaî Tefsir Ekolü. 2.Bilimsel Tefsir Ekolü. 3. Edebî Tefsir Ekolü. 4.Konulu Tefsir Ekolü. 5. Aksiyon ve Dava Ekolü. 6.Tasavvufî İşârî Tefsir Ekolü. 7.Modernist Tefsir Ekolü³ şeklinde sınıflamaktadır.

Ülkemizde yakın zamanda akademisyenlerden müteşekkıl bir heyet tarafından telif edilen bir tefsir kitabında ise tefsir çeşitleri şöyle sınıflandırılmaktadır: 1. Rivayet Tefsiri. 2. Dirayet veya Rey Tefsirleri. 3. İki Metodu Cemedan Tefsirler. 4. Tasavvufî-İşârî Tefsirler. 5. Konulara Göre Tefsir. 6. Terkip ve Tahlile Dayalı (Sistematik) Tefsir. Fazlurrahman'ın "Ana Konularıyla Kur'ân" adlı kitabında yaptığı gibi terkip ve tahlile dayanan tefsirdir. Bu tip çalışmaların amacı, "Kur'ân'ın temel fikirlerini ve doktrinlerini sistemli bir şekilde sunup Allah, tabiat, insan ve hayat gibi konulardaki görüşlerini sergilemektir."⁴

Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin "Tefsir" maddesinde ise, tefsirler, "Kaynakları ve Yöntemleri Bakımından Tefsirler: 1. Rivâyet Tefsiri. 2. Dirâyet Tefsiri. 3. İşârî Tefsir. 4. Lugavî/Filolojik Tefsir. 5. Karma Yöntem. Yaklaşımları Bakımından Tefsirler: 1. Mezhebî Tefsir: a) Mu'tezile Ekolü. b) Şîa Ekolü. c) Hâricî Ekolü. d) Çağdaş Mezhebî Akım. 2. İlmî Tefsir. 3.İçtimâî Tefsir. Konu Merkezli Tefsirler: 1. Ahkâm Tefsiri. 2. Konulu Tefsir"⁵ şeklinde

¹ Kara, "Tefsir Ekolleri", s. 133.

² Muhammed Gazalî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, çev. Emrullah İşler, Şule Yayınları, İstanbul 1998, s. 51.

³ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya ts., s. 52-243.

⁴ Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2007, I, 43-47.

⁵ Abdülhamit Birışık, "Tefsir", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 285-290.

sınıflandırılmaktadır. Yazar, burada bilhassa kendisinin araştırma konularından birisi olan Hint Alt Kıtasına ilişkin tefsir çalışmalarını göz önünde bulundurarak, “Çağdaş Mezhebî Akım” başlığı altında mezkûr coğrafyadaki tefsirleri gündeme getirmiştir. Bu noktadan hareket edildiğinde, her yazarın bilhassa ilgi/çalışma alanını tasniflere bariz biçimde yansıttığı söylenebilir.

Konuyla ilgili 2012’de yayınlanan müstakil bir çalışmada ise tefsirlerin dört farklı açıdan sınıflandırılmasının mümkün olduğu belirtilmektedir. Buna göre 1. Hacmi, Sınırları ve Kapsamı Bakımından Tefsirler: Bu kategori altında şu tefsirlere yer verilebilir. Kur’ân’ın tamamının tefsirini inceleyen tefsirler; belli bir sûrenin tefsirini yapan sûre tefsirleri, bir ayetin ya da ayet grubunun tefsirini yapan tefsirler, Kur’ân’da geçen bir konunun ya da belli Kur’ân kavramının tefsirini yapan tefsirler; meal tefsirler; şerh ve haşiye niteliğinde olan tefsirler. 2. Tertip Bakımından Tefsirler: Buna göre şu sınıflandırma yapılabilir: Mushaf tertibine göre yazılan tefsirler; nüzul tertibine göre yapılan tefsirler, Mushaf ya da nüzul sırası gibi bir tertibi dikkate almayıp belli bir konunun Kur’ân bağlamında incelenmesini amaçlayan konulu tefsirler. 3. Müfessirlerin Yaklaşımı Bakımından Tefsirler: Bu tür tefsirler meslekî ve mezhebî olmak üzere iki temel kategoriye ayrılabilir. a. Meslekî Yaklaşım: Bu durumda tefsirleri rivayet, dilbilimsel, işari, fıkhi, bilimsel, ictimai, edebi gibi kategorilere ayırmak mümkündür. b. Mezhebî Yaklaşım: Bu tasnif altında Sünnî, Şii, Hâricî, Mutezilî, Selefî tefsir ekolleri incelenebilir. 4. Bölgesel ve Dönemsel Tasnif: Müfessirlerin yaşadıkları coğrafya ya da bölgelere göre bir tasnif yapılabileceği gibi, kronoloji esas alınarak dönemsel bir tasnif yapılabilir.¹ Bu tasniften anlaşıldığı kadarıyla bütüncül bir sınıflandırma yapmak için farklı açılardan, farklı tasniflere yer vermek elzemdir. Her tefsir eserini tek tek ismen elbette zikretmek mümkün değildir. Ne var ki kuşatıcı tasnifler vasıtasıyla tefsir tarihine bütüncül bir şekilde

¹ Mustafa Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2012, s. 183-184.

bakabilmek imkânı az çok vardır. Böyle bir neticeye varmak için farklı açılardan sınıflama yapmak gerekmektedir.

3. Tefsirleri Sınıflandırmada Kavramlaştırma Sorunu

Tefsirlerin sınıflandırılmasında aynı şeyin farklı isimlerle anılması zaman zaman karşılaştığımız bir vakadır. Söz gelimi nüzul sırasına göre yapılan tefsir çeşidi bu isimden başka “kronolojik tefsir” veya “tarihî tefsir”¹ şeklinde adlandırılırken; “ilhâdî tefsir” ise, “münharif/inhirâf” şeklinde de adlandırılmaktadır. Öte yandan bazı araştırmacılar Seyyid Kutub’u “İçtimâî Tefsir” ekolüne dâhil ederken, bir kısım âlimler ise onun tefsir anlayışına “Aksiyon ve Dava Ekolü”, “Edebî-İçtimâî Ekol”, “Devrimci Ekol”, “Hareket ve Aksiyon Ekolü” ya da “Çağdaş Haricî Ekol” gibi isimler verirler. Müsteşrikler, bu ekole daha çok “fundamalist, radikal” gibi isimler vermeyi tercih etmişlerdir. Bu isimlendirmelerde isimlendirmeyi yapanın bakış açısı önem arz etmektedir.² Tefsirleri sınıflandırırken verilen isimlerin ve kavramlaştırmaların insan üzerinde etkiler bıraktığı hatırdâ tutulmalıdır. Bu bağlamda son zamanlarda “ilhâdî” kavramı yerine “münharif/inhirâf” kavramının biraz daha fazla öne çıkmış olduğu gözlenmektedir. Kanaatimizce “münharif” kavramı “ilhâdî” kavramına nispetle ılımlı bir çağrışıma sahiptir. Bu yüzden bazı araştırmacılar kavramlaştırmada hassas davranılması gerektiğini belirtmektedirler. Çünkü bu kavramlar bazen yüceltici bazen de yaftalayıcı ya da küçük düşürücü imalar içerebilir. Örneğin ilmî tefsir hareketine “Helenizm” ya da Mutezile’ye “Bid’î Tefsir” denmesi belli bir oranda bir küçük düşürme ya da yaftalama içermektedir.³ Bununla birlikte ilmî bir sorumluluk olarak gerçekleri ifade etmesi bakımından tefsirler hakkında onları betimleyici isimlerin -velev ki yaftalama da olsa- kullanılması mazur görülmelidir.

¹ Davut Aydüz, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2010, s. 137.

² Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 157.

³ Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, s. 146, dipnot 160.

Günümüzde yeni araştırmalara bağlı olarak tefsir tarihinde yeni kavramlaştırmaların yapıldığına tanık olmaktadır. Evvela kavramlaştırmayla başlanan bu çalışmalar bilahare tefsirlerin sınıflandırılmasında yerini almaktadır. Bunlardan birisi “Siyasal Tefsir” şeklindeki bir adlandırmadır. Verilen tanıma göre siyâsî tefsir, Kur’ân nasslarını toplumun organizasyon ve yönetimi ile ilgili kavram ve kurumlara uygun olarak yorumlamak veya o nasslardan kişisel ya da grup kanaatlerine denk düşen dayanaklar bulmaktır. Bu durumda bir siyaset teorisi bağlamında veya mezhep, grup ya da parti kaygısıyla yapılan yorumların hepsini bu daire içerisinde değerlendirmemiz mümkündür.¹ Bir başka kavramlaştırma “eklektik eğilim” kavramıdır. “Eklektik eğilim” farklı düşünce ve yorum sistemlerinden seçilen unsurların ayrı bir sistem içinde bir araya getirilmesini ifade eden ve söz konusu unsurlara kaynaklık eden sistemlerin bütünü benimsediği gibi aralarında çözümlenme amacı da gütmeyen. Elmalılı’nın *Hak Dini Kur’ân Dili*, Komisyon tarafından yazılan *Kur’ân Yolu Meal-Tefsir*, Süleyman Ateş’in *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Bayraktar Bayraktar’ın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri* vd. eklektik tarzda yazılmış tefsirlerdir.² Muhtemelen bu kavramlaştırmalar zaman içerisinde tefsirlerin sınıflandırılmasında kendilerine yer bulacaktır.

4. Tefsirlerin Sınıflandırılmasında Bazı Zorluklar

Tefsirlerin sınıflandırılması elbette belli miktarda bir telifatın vücut bulmasıyla mümkün olmuştur. Ne var ki belli başlı tefsirlere yer verilip diğer tefsirlerin göz ardı edildiği de bir realitedir. Bunda birçok müfessirin önceki tefsirleri ihtisar etme ya da ele alınmış olan meseleleri biraz farklı biçimde bir araya getirmesi ve bu yüzden tefsire özgün bir katkılarının olmadığı düşünülmesi etkili olmuştur. Böyle düşünen müfessirlerden birisi de İbn Âşûr’dur. Ona göre “pek çok tefsir olmasına karşın çatı konumunda bir tefsir

¹ İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s. 74.

² Mustafa Öztürk, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 137-141.

bulamazsın. Çünkü pek çok tefsirde müellif, mevcut tefsirleri kısaltma veya ayrıntılı biçimde bir araya getirmekten başka hiçbir paya sahip değildir. En mühim tefsirler ise “*el-Keşşâf*”, İbn Atiyye’nin “*el-Muharreru’l-Vecîz*”i, Fahrüddîn Râzî’nin “*Mefâtihu’l-Gayb*”ı, olağanüstü bir tahkikle Keşşâf ve Mefâtihu’l-Gayb’dan özetlenen “*Tefsîru’l-Beyzâvî*”, “*Alûsî Tefsiri*”, yine et-Tibî, el-Kazvinî ve el-Kutb’un Keşşâf üzerine, el-Hafacî’nin ise Tefsîru’l-Beyzâvî, Tefsîru Ebî’s-Suûd ve Tefsîru’l-Kurtubî üzerine yazdıkları ile İbn Atiyye’nin tefsirine talik olan ve İbn Arefe’nin öğrencisi Ubeyy tarafından kayıt altına alınan İbn Arefe Tefsiri, ahkâm Tefsirleri, İmam Muhammed İbn Cerîr et-Taberî’nin Tefsiri ve Fahrüddîn Râzî’ye kimi zamanda Râgıb el-İsfahânî’ye nispet edilen “*Durretu’t-Tenzîl*” adlı tefsirdir.”¹

Esasen tefsirlerin sınıflandırılmasında kendisinden sonraki tefsirleri çok etkileyen ve ilim çevrelerinde çokça rağbet edilen eserlere öncelik vermek doğaldır. Bunu yadırgamamak gerekir. Ancak sağlıklı bir sınıflandırma yapmak için tefsir araştırmalarından azami derecede istifade etmek yerinde olacaktır. Zira “bilinen tefsir tarihi, bize ulaşan tefsir rivayetlerindeki bazı verilerle örtüşmemektedir. Doğrudan tefsirlerden hareketle bir tefsir tarihi yazma girişiminin zor ve zaman alan bir gayretle gerçekleşebileceği çok aşikârdır. En azından tefsir tarihi bilgilerimiz, bize ulaşan tefsir malzemesi ışığında değerlendirilmelidir. Bilinen tefsir tarihinin daha önce yaşayan tefsir usulcülerinin kanaatleri esas alınarak hazırlandığını; bu yapılırken de onların aralarındaki görüş ayrılıklarına hiç dikkat edilmediğini söyleyebiliriz.”² Bununla beraber tefsirlerin sınıflandırılmasında özellikle çağdaş tefsir faaliyetleri üzerine değerlendirmeleri içeren çalışmalar önemsenmelidir.³ Bunlara ilaveten önemli bir husus da malumatı

¹ Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t Tenvîr*, ed-Dâru’t-Tûnusiyye, Tûnus 1984, I, 7.

² Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Kitâbiyât, Ankara 2003, s. 127.

³ Bu bağlamda ülkemizdeki tefsir faaliyetlerine dönük olarak son zamanlarda yapılan Suat Mertoğlu’nun *Osmanlı’da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı* adlı çalışması ile Mustafa Öztürk’ün, *Cumhuriyet Türkiyesi’nde Meal ve Tefsirin*

ciddi bir tetkikten geçirip, imal-ı fikir yapmaktır. Zira fikir tembelliğinden dolayı da hata ettiğimiz oluyor.¹

Günümüzde, tefsirlerin sınıflandırılmasında çeşitli hatalara düşmenin sebeplerinden birisi olarak matbu halde olmayan tefsirlerin göz ardı edilmesi gösterilmektedir. Çünkü tefsir tarihi kitaplarının önemli bir kısmı bütüncül ve objektif bir anlayıştan uzak bir şekilde, sadece matbu ve günümüzde mevcut olan tefsir ve Kur'ân çalışmalarını fırkalara göre tasnif ederek, mirasın literatürümüze ve belleğimize bu şekilde yerleşmesine neden olmuştur.² Tefsirle ilgili kaleme alınan binlerce cilt kitabı tasnif etmek onları çeşitli kategorilere göre değerlendirmek tabii olarak genellemeci bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir. Hele bir de pek çok eserin yazmalar halinde kalması ve ilim dünyasına faal biçimde sunulamaması, tefsir kitaplarının sınıflandırılmasını ve bu sınıflandırma yapılırken belli bir çerçevenin aşılmasına sebebiyet vermektedir. Bu durumdan en çok etkilenen tefsir müktesabatının başında Osmanlı döneminde telif edilen tefsirler gelmektedir. “Osmanlı dönemi müellefâtının çağdaş tefsir tarihi tasavvurunun teşekkülüne katkı sağlayamamış olmasının en önemli nedenlerinden biri, bu dönemde tefsir eserleri yazılmamış olması değil, bu müellefâtın tamamına yakınının hâlâ ‘yazma eserler’ kategorisinden çıka(rıla)mamış olmasıdır.”³ Nitekim bazı tespitlere göre Osmanlı dönemi Kur'ân araştırmalarının 23'ü matbudur. Geri kalan 313 eserin büyük bir kısmı İstanbul elyazması kütüphanelerinde olmak üzere Türkiye'nin dört bir yanındaki şehirlerin elyazması kütüphanelerinde yer almaktadır.⁴ Bu durum tefsirlerin sınıflandırılmasında ister istemez bir takım eksikliklerin baş göstermesine neden olmaktadır.

Serencamı adlı kitabının derli toplu bilgiler vermeleri bakımından bir boşluğu doldurdıkları söylenebilir.

¹ Lanson, *İlimlerde Usul, Edebiyat Tarihi*, s. 32.

² İshak Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 24.

³ Cündioğlu, “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası”, s. 53.

⁴ Doğan, *Osmanlı Müfessirleri*, s. 28.

Tefsirlerin sınıflandırılmasında, Zemahşerî ve Beyzâvî'nin tefsirleri üzerine yazılan birkaç şerh ve haşiyeden gayrı, diğer şerh ve haşiyeye niteliğine haiz olan tefsirlere temas edilmemektedir. Bu durum neticede bu tarzda kaleme alınmış olan yüzlerce tefsirin görmezden gelinmesine sebep olmaktadır. Tefsirlerin sınıflandırılmasında şerh, haşiyeye, talika, müstakil sûre tefsirleri ile muhtasar tefsirlerin hak ettikleri alakayı görmemesinde bu eserlerin kıymetini hakkıyla takdir edememek ve tefsir muktesabatını belli başlı eserlerden ibaret görmek gibi yanlış telakkiler etkili olmaktadır. Bilhassa şerh ve haşiyelere yönelik önyargılar mühim rol oynamaktadır. Oysaki haşiyelerin temelinde sadece metni anlama değil, aynı zamanda eleştiri de vardır. Yani haşiyelerde, metinde bulunmayan birçok yeni görüş ileri sürülmüştür.¹ Diğer yandan 'şerh-hâşiyeye geleneği', İslâm ilim mirasının işlenip geliştirilmesinde, bu mirasın tartışılıp zenginleştirilmesinde ve gelecek nesillere muhkem bir tarzda aktarılmasında çok büyük rol oynamış verimli bir yazım tekniğinin kullanılmasıyla oluşmuştur.² Esasen şerh ve haşiyeler temel eserler üzerinden ilgili sahada derinleşmenin ve aynı zamanda istikrarın bir yansıması olarak telakki edilebilir. Muhtasar eserler ise zamandan tasarruf etmek gibi bir fayda sağlamaktadır. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki, tarihte emin adımlarla yürüyebilmek için, değer itibari ile aşağı olan ve unutulmuş bulunan eserlere geniş bir yer tahsis etmek şarttır. Bunlar, şaheserleri ihata eder, hazırlar, bir ilk taslağını arz eder (*ebaucher*), tefsir eyler, bir şaheserden diğer bir şahesere geçmek için intikal rolünü oynar, şaheserlerin menşe ve şümullerini aydınlatır.³

Tefsirlerin eksik ya da hatalı biçimde sınıflandırılmasında övgü ve yargıların da payı vardır. Böyle bir engeli aşmak için aşırı övgü ya da yergi yerine tasvir edici ve anlayıcı bir yaklaşım

¹ Muhammet Abay, "Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri*, Ensar Neşriyat İstanbul 2012, s. 172 vd.

² Cündioğlu, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası", s. 58.

³ Lanson, *İlimlerde Usul, Edebiyat Tarihi*, s. 28 vd.

benimsenebilir.¹ Bu meseleye, duyarlı davranan bazı mu'cem yazarları da aynı hususa işaret etmektedir. Mesela Kehhâle (ö.1408/1987), büyütme ve yüceltme âlimlerin varsa ihtisas alanlarına ya da pek çok ilimdeki müşareketine temas ettiğini belirtmektedir.² Zira bazı tefsirlerin şöhret bulmasında, bazılarının ise görmezden gelinmesinde övgü ve yergilerin de mühim etkisi olduğu inkâr edilemez.

Tefsirleri sınıflandırmada konuya bakış açısının en mühim etkenlerden birisi olduğu söylenebilir. Bu yüzden “sorun, İslâm düşünce tarihiyle ilgili son iki asır boyunca oluşturulan tasavvurun kemikleşmesi, tartışılmaz bir söylem hâlini almış olmasıdır. Şayet söylemin genel karakteristikleri çağdaş Müslüman bilincini bu kadar derinden etkilememiş olsaydı, Goldziher’in 1920’de inşâ ettiği ayrıştırıcı tefsir tarihi tasavvurunun böylesine kısa bir sürede (1961’de) kökleşmesi mümkün olamazdı.”³ Diğer yandan siyasal ideolojilerin de tefsir sınıflandırmalarına belli ölçekte tesir ettiği belirtilmelidir. Bu meyanda Osmanlı dönemi tefsir çalışmalarının ihmal edilmesinin, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki ideolojik bakış açısıyla irtibatının olduğu düşünülebilir.⁴

Tefsirlerin sınıflandırılmasındaki diğer zorluk da hemen hemen her tefsirin birden fazla sahaya ilişkili olmasıdır. Çünkü tamamen felsefî veya tamamen rivayete dayalı bir tefsir bulmak çok zordur. Söz gelimi Zemahşerî’nin tefsiri ağırlıklı olarak dille ilgilidir. Ama bunun yanı sıra Mutezilî fikirleri de barındırmaktadır. Bu vaziyet aynı tefsirin farklı başlıklar altında gruplandırılmasında açıkça görülmektedir. Aslında bu durum bir zenginlik olarak addedilebilir.

Tefsirlerin sınıflandırılmasında, günümüzde bilhassa “mezhebî tefsirler” adlandırılmasının ve içeriğinin sorgulanması dikkat çekmektedir. Bazı araştırmacılar, Sünnî ulemanın kendi

¹ Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, s. 266.

² Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrût, ts., I, 4.

³ Cündioğlu, “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası”, s. 73.

⁴ Benzer bir değerlendirme için bkz. Karagöz, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, s. 151.

mezhebinden olmayanları ötekileştirdiğini öne sürmektedirler. İşte bu yanlış düşünceyi en azından tefsir tarihinde izale etmek gerekir. Bu yönde atılacak ilk adım olarak Sünnî müfessirlere ait tefsirler de “mezhebî tefsirler” başlığı altında incelenmelidir. Yahut daha nesnel bir yaklaşımla söz konusu başlık “Sünnî olmayan müfessirlere ait tefsirler” şeklinde değiştirilmelidir.¹ Kanaatimizce bu tenkitlerin küreselleşmeyle ve çağımızdaki toplum ve medeniyetlerin birbiriyle yaklaşmasıyla bir alakası bulunmaktadır. Bu tarz söylemlerin önemli bir sebebi de postmodernizmdir. Postmodernizm, günümüzde pek çok bilimsel çalışmanın söylem tarzına etki etmektedir. “Postmodernizm söylemini şöyle özetlemek mümkündür; genel geçerlik iddiası taşıyan önermelerin reddedilmesi, dil oyunlarında, bilgi kaynaklarında, bilim adamı topluluklarında çoğulculuğun ve parçalanmanın kabul edilmesi, farklılığın ve çeşitliliğin vurgulanıp, benimsenmesi, gerçeklik, hakikat, doğruluk anlayışlarının tartışılmasına yol açan dilsel dönüşümün yaşama geçirilmesi, mutlak değerler anlayışı yerine yoruma açık seçeneklerle karşı karşıya gelmekten çekinmemek; korkmamak; güvensizlik duymamak gerçeği olabildiğince (sonsuz) yorumlamak, belli bir zaman ve mekânın sözcüklerini kullanmak yerine gerçekliği kendi bütünlüğü özerkliği içinde anlamaya çalışmak, insanı ruh-beden olarak ikiye bölen anlayışlarla hesaplaşmak, tek ve mutlak doğrunun egemenliğine karşı çıkmak.”² Postmodernizmin çoğulculuğa yaptığı vurgu ve farklılıkları dairesinin içine dâhil etme anlayışı bugün tefsir sınıflandırılmalarına yönelik çabalarda da hissedilmektedir. Her ne kadar bugün mezhebî esaslara bağlı kalınarak tefsir yapılmadığı³ söylene de tarihî süreçte mezhepler de bir realite olarak yerlerini almıştır. Ayrıca tefsir ilminde öteden beri yapılan bu çeşit tasnifleri, tefrika ve ayrımcılık

¹ Mustafa Öztürk, *Kur’ân ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s. 68; Ayrıca bkz. Çalışkan, “Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliliği”, s. 107.

² Nesrin Kale, *Felsefiyat*, Pegem Akademi, Ankara 2009, s. 418.

³ Çalışkan, “Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliliği”, s. 106.

olarak değerlendirmemek gerekir. Bu bir tasniftir, sınıflandırmadır, tür-çeşit belirlemesidir.¹

Tefsir tarihi ve onun içerisinde yer alan tefsirlerin sınıflandırılması, bize önemli bakış açısı verdiği için, kanaatimizce tefsir ve müfessirlerle ilgili Tabakâtu'l-Müfessirîn için bir veritabanı modeli oluşturulması elzemdir. Çünkü bilgi çağında bilgiye hızlı erişmek daha çok önem kazanmıştır.² Böyle bir veri tabanının oluşturulması zaman ve emek tasarrufunun yanı sıra bilgiler arasında bağlantı kurabilmeye imkân verecektir. Mesela hangi dönemlerde, hangi bölgelerde ne tür konular üzerinde durulmuştur, filan müfessir ağırlıklı olarak hangi meselelere dair eserler vermiştir. Bu tür bağlantılar müfessirlerin üzerlerine eğildikleri meselelerle yaşadıkları dönemin ve bölgenin bağlantısını kurmada da yardımcı olacaktır.³ Böyle bir veri tabanı daha sağlıklı tasnifler yapmaya, yeni araştırmalara ve henüz fark edilemeyen bir takım sebep-sonuç ilişkisini görmeye vesile olacaktır.

5. Tefsirler İçin Bir Tasnif Önerisi

On dört asırlık tefsir külliyyâtını sınıflamanın kolay bir iş olmadığını daha önce belirtmiştik. Bu zorluğa binaen yapacağımız sınıflama önerisinin kifayetsizlikten varestede olmadığını bilhassa belirtmeliyiz.

A. Faydalanma Bakımından Tefsirler:

a. Ders kitabı niteliğindeki tefsirler. Suudi Arabistan'da seçkin tefsir hocaları tarafından kaleme alınan tek ciltlik *et-Tefsîru'l-Müeyesser* ile Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin, *Safvetu't-Tefâsîr* ve *et-Tefsîru'l-Vâdih el-Müeyesser* adlı eserleri bu meyanda zikredilebilir.

¹Abdurrahman Çetin, "Kur'ân'ı Anlamanın Önemi ve Bu Konudaki Çalışmalar", *UÜİFD*, cilt: IX, sayı: 9, Bursa 2000, (s. 193-212), s. 203.

² Erkan Emirzade, "Resim Arama Motorlarının Sorgu Sözcük Sayısına Göre Performans Değerlendirmeleri", *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu*, Ankara 2007, s. 99.

³ Muhammet Abay, "Yeni Bir Tabakâtu'l-Müfessirîn Denemesi", *Tarihten Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulü*, İlim Yayma Vakfı, İstanbul 2009, s. 276.

b. Halka vaaz vb. faaliyetlerde kullanılabilen tefsirler. İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725), *Rûhu'l-Beyân*; Konyalı Mehmed Vehbi Efendi (ö.1369/1949), *Hulâsâtu'l-Beyân*; Mahmud Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*.

c. Yüksek Zümreye hitap eden tefsirler. Bu tür tefsirler dil, kelâm veya ahkâm gibi ihtisas gerektiren sahalarla alakalı olan eserlerdir.

d. Mezmum/Garip/İlginç tefsirler. Bir kısım tefsirlerde insanı hayrete düşüren bilgiler yoğun bir şekilde nakledilmektedir. Ancak bu tür tefsirleri telif eden bazı müfessirlerin gayesi, naklettiği bu bilgiler vasıtasıyla okuyucuyu sakındırmaktır. Mesela Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî'nin (ö. 500/1106) *Acâibu'l-Kur'ân* adlı eseri böyle bir maksada mebni olarak yazılmıştır. Çağdaş dönemde ise Ebû Zeyd'in *el-Hidâye ve'l-İrfân* adlı tefsiri ilginç ve hatta ilhâdî yorumlarla doludur.¹

B. Hacimleri Bakımından Tefsirler:

a. Ansiklopedik Tefsirler. Taberî (ö. 310/922), *Câmi'ul-Beyân*; Kurtûbî (ö. 671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*; Süleyman Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi*.

b. Muhtasar Tefsirler. Bir kısım tefsirler kısaltılarak okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Genellikle hacimli tefsirler ihtisar edilmekle birlikte, Beyzâvî tefsiri gibi kısa olan fakat çok tercih edilen tefsirlerin de muhtasarlarının olduğu görülmektedir. Bu tür eserlere Ebû Yahya Muhammed b. Sumâdih et-Tücibî, *Muhtasar min Tefsîri'l-İmâm et-Taberî*, Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Tenvîru'l-Ezhân min Tefsîr-i Rûhi'l-Beyân*, Muhammed Nesib er-Rifâî, *Teyisîrü'l-'Aliyyi'l-Kadîr li'htisâr-i Tefsîr-i İbn Kesîr*² örnek olarak verilebilir.

c. Meal-Tefsirler. Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı/Meâl-Tefsir*, Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'ân Gerekçeli Meâl-Tefsir*.

Daha önce Gazâlî ve Taşköprizâde tarafından yapılan hacimsel tefsir sınıflandırmasını (vecîz, vasît ve basît), dörde

¹ Osman Keskiöglü, *Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 227-230.

² Abdulhamit Birışık, "Muhtasar", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 59.

çıkarak, *Hacimleri Bakımından Tefsirler* için şu şekilde bir sınıflama da yapılabilir:

- a. Kısa hacimli tefsirler (1 ciltlik). Vâhidî'nin (Ö.468/1075) *el-Vecîz*, Molla Gürânî (ö.893/1488) *Gâyetü'l-emânî*, el-Mahallî ve Suyûtî'nin, *Tefsîru'l-Celâleyn*.
- b. Orta hacimli tefsirler (2 veya 3 ciltlik). Neseî (Ö.710/1310) *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, İbn Cüzeyy (ö.741/1340) *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, İbn Kayyîm el-Cevziyye (ö.751/1350), *Bedâiu't-Tefsîr*.
- c. Hacimli tefsirler (3-10 arası cilt). Tabressî (Ö.458/1153) *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Ebüssuûd (ö.982/1574) *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Elmalılı (1877-1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*.
- d. Geniş hacimli tefsirler (10 ciltten fazla olanlar). Âlûsî (ö. 1270/1854), *Ruhu'l-Meânî*, İbn Âşûr (ö.1392/1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tabatabaî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*.

C. Hususiyetleri Bakımından Tefsirler:

- a. Öncü Tefsirler. Öncü tefsirler kategorisinde, çığır açan, kendisinden sonraki tefsirleri önemli ölçüde etkileyen tefsirleri sayabiliriz. Mesela Taberî, Mâturîdî, Zemahşerî, Râzî ve Muhammed Abduh'un (1849-1905) tefsirleri bu kabildendir.
- b. Özel Tefsirler. Bu başlık altında Bikâî'nin (ö. 885/1480) *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsubi Ây ve's-Süver* adlı tefsiri, Feyzî-i Hindî'nin (ö.1004/1595) noktasız harfler kullanarak yazdığı *Sevâtu'l-İlhâm* adlı tefsiri, yine bu minvalde Mahmûd Hamza Efendi (ö.1305/1888) tarafından noktasız harflerle yazılan *Düreru'l-Esrâr* tefsiri ile Şınkıtî'nin (ö.1392/1973) *Advâu'l-Beyân*'ı gibi sadece Kur'ân'ı Kur'ân ayetleriyle açıklayan tefsiri örnek olarak verilebilir. Ayrıca manzum olarak yazılan tefsirler de bu gruba dâhil edilebilir.
- c. Şerh-haşiye türü ve sadece belli sûre ya da ayetleri konu edinen tefsirler. Şeyhzâde el-Kocavî'nin (ö.951/1544) *Hâşiye 'alâ Envâri't-Tenzîl ve Tefsîru Sûreti'l-İhlâs*, Kadızâde Ahmed Efendi'nin (ö.988/1580) *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*¹ adlı eserleri örnek verilebilir.

¹ Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 332, 444.

- d. Arap dili dışında yazılan tefsirler. İslam dünyasının ilim dili Arapça olmakla beraber, bilhassa ulus devletlerin kurulmasından sonra, Arap dili dışında yazılan tefsir sayısında bir artış olmuştur. Bu manada Türkçe tefsirler, Urduca tefsirler, İngilizce tefsirler, Farsça tefsirler, Malayca tefsirler vb. başlıklarla sınıflandırma yapılması mümkündür. Tefsir sınıflandırmalarında başka dillerde yazılan tefsirlere yer verilmek sûretiyle farklı coğrafyalardaki Müslümanlar arasında ilmî ve kültürel bir iletişimin kurulmasına vesile olunabilir.
- e. Nüzul sırasına göre tefsirler. Muhammed İzzet Derveze (ö. 1404/1984), *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Abdulkâdir Molla Huveyş (ö. 1398/1978), *Beyânu'l-Meânî*, Muhammed Âbid el-Câbirî (1936-2010), *Fehmu'l-Kur'ân'il-Hakîm*, M. Zeki Duman (1952-2013), *Beyânu'l-Hak*.
- f. Konulu tefsirler. Abbâs Mahmud el-Akkâd, *el-Mer'etü fî'l-Kur'ân*, Abdullah Şahâte, *Tefsîru'l-Âyâtî'l-Keveniyye*, İbrahim el-Mühennâ, *el-İnsan fî'l-Kur'ân*.¹

D. Muhtevası Bakımından Tefsirler:

- a. Ahkam ağırlıklı tefsirler. Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Ebû Bekr İbn Arabî (ö. 543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Muhammed Sıddîk Hasan Hân (ö. 1307/1890), *Neylu'l-Merâm min Tefsîr-i Âyâtî'l-Ahkâm*.
- b. Tasavvuf ağırlıklı tefsirler. Ebû Abdirrahman es-Sülemî (ö. 412/1021), *Hakâiku't-Tefsîr*, Ruzbihân el-Baklî (ö. 606/1209), *Arâisu'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*, Baba Nimetullah Nahcivânî (ö. 920/1514), *el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye*.
- c. Kelam/İtikad ağırlıklı tefsirler. Mâturîdî (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Kummî (ö. 307/919) *Tefsîru'l-Kummî*, Yûsuf Eттаfeyyiş (ö. 1332/1914) *Himyânu'z-Zâd ilâ Dâri'l-Meâd*.
- d. Hadis ağırlıklı tefsirler. İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939), *Tefsîru'l-Kur'ânîl-Azîm*, İbn Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ânîl-Azîm*, Suyûtî (ö. 911/1505), *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*.
- e. Felsefe ağırlıklı tefsirler. Fârâbî (874-950), İhvân-ı Safâ ve İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) felsefî mahiyetteki yorumları bu kabil

¹ Aydüz, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, s. 219.

tefsirlerdir. Bilhassa bu sahada öncü olan İbn Sînâ'nın, İhlâs Sûresi ve Muavvizeteyn ile bir kısım ayetlerin¹ tefsiri dikkat çekicidir.

f. Filolojik ağırlıklı tefsirler. Yahyâ el-Ferrâ (ö. 207/822), *Meâni'l-Kur'ân*, İbn Kuteybe (ö. 276/889), *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923), *Meâni'l-Kur'ân*.

g. Bilimsel ağırlıklı tefsirler. Abdurrahman el-Kevâkibî (ö. 1320/1902) *Tabâiu'l-İstibdâd ve Masâriu'l-İsti'bâd*, Gazi Ahmed Muhtar Paşa (ö. 1337/1918) *Serâiru'l-Kur'ân*, Tantavî Cevherî (ö. 1359/1940), *el-Cevâhir fî Tefsiri'l-Kur'ân*.

Sonuç

Sınıflandırmayı hayatın her alanında görmek mümkündür. Çünkü insan zihni kaostan hoşlanmaz ve kategorik düşünmeye meyyal olarak işler. Bu yüzden ilimlerde tasnif meselesi tarih boyunca gündemdeki yerini koruyagelmıştır. Sınıflandırma, derli toplu bir bakış açısı sunar, insana yol gösterir, ona zaman tasarrufu ve mevcut çalışmalar hakkında değerlendirme yapma imkânı sağlar.

Tefsirlerin sınıflandırılması evvel emirde basit bir mesele olarak görünse de, pek çok tefsirin ve tefsir çeşidinin bilinmesine ve onlara alaka gösterilmesine, ilmî muhitlerde tanınmasına vesile olduğu için üzerinde hassasiyetle durulmayı gerektirmektedir. Lakin bazı tefsirlerin ön plana çıkmasında ilgili tefsirlerin tefsir sınıflandırmasında yer almasının tek faktör olmadığı bilinmelidir. Müfessirinin kişisel karizmasının yanı sıra siyâsî vb. tarzda söylemleri, irtibatlı olduğu grubun etkinliği, ilmî yeteneği, kitaplarının çeşitli dillere tercüme edilmesi, reklamının yapılması vb. etkenler bir tefsirin şöhret bulmasında rol oynamaktadır.

Değişmeye ve geçen zaman içerisinde meydana gelen gelişmelere koşut olarak tefsirlerin sınıflandırılmasına ait yeni tasniflerin yapılması her şeyden önce ilmî bir vazifedir. Ancak tasnifte tarih tasavvurunun ve yaşanan çağın paradigmasının mühim

¹ Muhammed Huseyn ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetu Vehbe, Kâhire ts., II, 313.

bir amil olduğu unutulmamalıdır. Çünkü bir çağın hâkim paradigması o çağda yapılan tasnifleri üst düzeyde tayin etmektedir.

Klasik dönemde “tabakat” türü tefsir sınıflandırmaları ağırlıklı olmakla birlikte Sa’lebî gibi bazı müfessirlerin farklı tasniflere yer verdiği müşahede edilmektedir. Sa’lebî’nin, tefsirleri sınıflandırmasında, kendi çağında tasnif ve bibliyografya çalışmalarının önemli bir aşama kaydetmesiyle alakası bulunmaktadır. Öte yandan Gazâlî’nin, tefsirleri faydaları bakımından hacimlerine göre tasnif etmesi, Kâfiyecî’nin rivayet ve dirayeti esas alarak tefsirleri başlıca iki kategoride değerlendirmesi ve Dehlevî’nin müfessirlerin mesleklerine göre tefsirleri tasnif etmesi klasik dönemde göze çarpan sınıflandırmalardır.

Modern dönemde ise tefsir ilminde oldukça zengin bir yöneliş olduğu görülmektedir. Muhtemelen günümüzde tefsirlerin sınıflandırılmasına yönelik çabaların artış kaydetmesinin sebeplerinden birisi işte bu yönelişlerin zenginliğidir. Bunun yanı sıra modern dönemde mezhep esas alınarak yapılan tasniflere müteallik tenkitlerin ve tefsir tarihinin yeniden yazılması gerektiğine yönelik tekliflerin gündeme gelmesinde postmodernizmin, siyâsî bakış açısının değişmesinin, araştırmacıların sayısının artmasına bağlı olarak tefsir sahasında pek çok yeni araştırmanın yapılmasının ve Batı’nın 19. yüzyılda İslam dünyasındaki ilk sadmesinden uzaklaşmış olmasının mühim rolü vardır. Fakat her ne kadar mezhebî eğilimlere göre yapılan tasniflerde ilgili müfessirlerin etiketlenmesi ve bir önyargıya sebebiyet vermesi gibi riskleri taşısa da, mezhebin de bir realite olduğu kabul edilmelidir.

Tefsirler kaynağına göre “rivâyet” ve “dirâyet” ya da bazı müfessirler tarafından hedefine göre “câf tefsir” ve “câf tefsirin sınırlarını aşan tefsir” şeklinde çok genel olarak sınıflandırılmaktadır. Bu tür tasnifler ana hatlarıyla bir tasnif olduğu için tabii olarak pek çok teferruata yer verilmesine mani olmakta, tek tipleştirmeye de sebebiyet vermektedir. Hatta belki de pek çok tefsirin gölgede bırakılıp ihmal edilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu yüzden muhtelif tasniflere yer vermek makul olacaktır. O halde tefsirlerin yeniden sahîh bir şekilde sınıflandırılması için çeşitli

tefsirler/müfessirler üzerine yapılan müstakil derinlikli çalışmalar göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca bir tefsirin bizatihi mukaddimesine ve müfessirin o tefsirde izlediği metoda dayanarak, ilgili tefsiri uygun bir tasnife eklemek gerekir. Fakat netice itibariyle tasnifin bir tür kurgu olduğu unutulmamalıdır.

Her tasnifte olduğu gibi, tefsirlerin sınıflandırılmasında da bir takım sıkıntılar vardır. Mesela belli başlı şablonların dışına çıkılmaması tefsirlerin sınıflandırılmasında bir sorun yaratmaktadır. Oysaki ulusların birbirine yakınlaştığı, iletişimin arttığı günümüzde daha kuşatıcı tasniflerin yapılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla daha kapsamlı bir sınıflandırma yapmak için tasnife tabi tutulan tefsirlerin kendi içerisinde de alt başlıklar halinde gruplandırılması yerinde olacaktır. Söz gelimi tasavvufî tefsir'i "işârî sûfî tefsir" ve "nazarî sûfî tefsir" şeklinde ayırmak gibi.

Tefsir sınıflandırmalarında kavramların kullanımı da dikkatle takip edilmelidir. Çünkü kavramlarda bir uzlaşının olması mümkün olduğu gibi, farklı bakış açıları ve değerlendirmelere bağlı olarak değişik kavramlaştırmaların olduğu da gözlenmektedir. Ayrıca günümüzde tefsirler tasnif edilirken bir kelimenin Arapça, Türkçe ve Batı dillerindeki karşılığının birlikte kullanıldığı sıkça karşılaşılan bir hadisedir. Mesela lugavî/filolojik/dilbilimsel tefsir gibi. Bu durum bir zenginlik olarak kabul edilebilir. Öte yandan önerilen tasniflerin ve kavramlaştırmaların muhtevasının hakkıyla doldurulması gerekmektedir. Zira sınıflandırma yapmak hem tefsir kitâbiyâtına derin bir vukûfiyeti hem de önemli bir mesuliyeti gerektirmektedir.

Tefsirlerin sınıflandırılmasıyla uğraşan müellif, kendi mensup olduğu coğrafyadaki tefsir muktesabatını iyi bilmeli ve onu ihmal etmemeli ve hatta gerekirse kendi coğrafyasındaki tefsirlerin tanıtımına daha fazla özen göstermelidir. Büyük bir ilmî miras olması hasebiyle her eserin hakkını verecek şekilde tasnifler yapılmalıdır.

Tasnifteki zorluklardan birisi de millî dille yazılmış olan tefsirlerin Arapçaya tercüme edilmemiş olmasıdır. Bu durum söz konusu tefsirleri tanıma imkânını azaltmaktadır. Böyle bir sorunu aşmak için tasniften yararlanılabilir.

Muhatapları göz önüne alındığında tefsirlerin sınıflandırılmasını, hem teferruatıyla hem de ana hatlarıyla ortaya koymak gerekmektedir. Tabii ki ana hatlarıyla bir sınıflandırmanın yapılmasında ihmale veya gözden kaçmaya daha müsait noktaların olabileceği unutulmamalıdır. Tarihî süreçte biriken ve zenginleşen tefsir müellefatının elbetteki sadece rivayet-dirâyet şeklinde tasnif edilmesi kifâyet etmeyecektir. Zira zenginleşen tefsir birikimi bu birikimine paralel olarak zengin bir sınıflandırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Yazılan her tefsir, genellikle kendisinden kaynak olarak faydalandığı önceki tefsirlerin az çok izini taşır. Bu bağlamda yeni eklenen her tefsirin ilgili olduğu ve beslendiği damarı tespit ettiğimizde onları aynı kategoriye dâhil etmek mümkündür. Fakat tefsirler sınıflandırılırken her halükarda kronoloji dikkate alınmalı ve çeşitli riskleri bulunsa bile tasnif yapmaktan kaçınılmamalıdır.

Kaynakça

- Abay, Muhammet, “Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’ân Tefsirine Hizmetleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.
- Abay, Muhammet, “Yeni Bir Tabakâtü’l-Müfessirin Denemesi”, *Tarihten Günümüze Kur’ân İlimleri ve Tefsir Usulü*, İlim Yayma Vakfı, İstanbul 2009.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1994.
- Aydüz, Davut, *Tefsir Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsir*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2010.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973.
- Birişik, Abdülhamit, “Muhtasar”, *DİA*, cilt. XXXI, İstanbul 2006.
- Birişik, Abdülhamit, “Tefsir”, *DİA*, cilt. XL, İstanbul 2011.
- Cündioğlu, Düccane, “Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: ‘Osmanlı Tefsir Mirası’ Bir Histogramik Eleştiri Denemesi”, *İslâmiyât*, cilt:2, sayı:4, 1999, (ss.51-73).

Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.

Çalışkan, İsmail, "Tefsir Tarihi Yazımında Yenilenmenin Gerekliği", *Tefsir Eğitim ve Öğretiminin Problemleri*, Ed. Ömer Kara, Van 2007, (ss. 103-114).

Çetin, Abdurrahman, "Kur'ân'ı Anlamanın Önemi ve Bu Konudaki Çalışmalar", *UÜİFD*, cilt: IX, sayı: 9, Bursa 2000, s. 193-212.

Dehlevî, Veliyullah Ahmed b. Abdurrahim, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*, Arapçaya çev. Selman Hüseyinî en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, Beyrût 1987.

Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

Doğan, İshak, *Osmanlı Müfessirleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011.

Emirzade, Erkan, "Resim Arama Motorlarının Sorgu Sözcük Sayısına Göre Performans Değerlendirmeleri", *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu*, Ankara 2007.

Eren, A. Cüneyt, *Tefsir Okumalarına Giriş Küllî Kaideler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

Eroğlu, Ali, *Müfessir Bağavi, Hayatı ve Tefsirdeki Metodu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) AÜSBE, Erzurum 1987.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Lüğa*, Dâru İhyâi'l-Arabî, Beyrût 2001.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmiddîn*, Dâru'l-Marife, Beyrût ts.

Gazâlî, Muhammed, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, çev. Emrullah İşler, Şule Yayınları, İstanbul 1998.

Hâlidî, Salâh Abdulfettâh, *Ta'rîfu'd-Dârisîn bi Menâhici'l-Müfessirîn*, Dâru Kalem, Dimeşk 2008.

Hatîb, Ahmed Sa'd, *Mefâtîhu't-Tefsîr*, Dâru't-Tedmüriyye, Riyâd 2010.

Hatiboğlu, İbrahim, "Musannef", *DİA*, cilt. XXXI, İstanbul 2006.

İbn Âşûr, Muhammed Fâdîl, *et-Tefsîr ve Ricâluhu*, Mecmeu'l-Buhûsi'l-İslâmî, 1970.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus 1984.

- İbn Fâris, Ahmed ez-Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, thk. Adnan Zarzûr, Dımeşk 1972.
- Kâfiyecî, Muhyiddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân, *Kitâbu't-Teysîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*, çev. İsmail Cerrahoğlu, AÜİF Yayınları, Ankara 1974.
- Kale, Nesrin, *Felsefiyat*, Pegem Akademi, Ankara 2009.
- Kara, Ömer, "Tefsir Ekolleri", *Tefsir Tarihi ve Usulü*, ed. Bahattin Dartma, AÜAÖF Yayınları, Eskişehir 2013.
- Karagöz, Mustafa, *Tefsir Tarihi Yazımı ve Problemleri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2012.
- Karaman, Hayrettin ve Ark., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût ts.
- Keskioglu, Osman, *Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara 1993.
- Koç, Mehmet Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Kitâbiyât, Ankara 2003.
- Koç, Mehmet Akif, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi*, Kitabiyyat, Ankara 2005.
- Lanson, G., *İlimlerde Usul, Edebiyat Tarihi*, çev. Yusuf Şerif, Remzi Kitabevi, İstanbul 1937.
- Mengüşoğlu, Takiyuddin, *Felsefeye Giriş*, Remzi Kitabevi, 6. bsk. İstanbul 1997.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Yazma Tefsir Literatürü*, Damla Yayınevi, İstanbul 2007.
- Muhtesib, Abdulmecîd Abdusselâm, *İtticâhâtu't-Tefsîr fî Asri'r-Râhin*, Ummân 1982.
- Nuveyhiz, Âdil, *Mu'cemu'l-Müfessirîn*, Müessesetu Nuveyhiz es-Sekâfiyye, 1983.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'ân ve Tefsir Kültürümüz*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.

- Öztürk, Mustafa, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.
- Paçacı, Mehmet, *Çağdaş Dönemde Kur'ân'a ve Tefsire Ne Oldu?*, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.
- Rızâ, Muhammed Reşid b. Ali, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Hakîm*, el-Heyetu'l-Mısriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitâb, Mısır 1990.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbi, Beyrût 2002.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân Ebû Bekr, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts.
- Şarkavi, İffet, *Çağla Yüzleşmede Dini Düşünce*, çev. Orhan Atalay-Veyssel Güllüce, Ekev Yayınevi, Erzurum 2001.
- Şimşek, M. Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası, Konya ts.
- Tabâtabâi, Muhammed Huseyn, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetu'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrût 1997.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Mesâbilhu's-Seyâde fî Mevdûâti'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1985.
- TDK *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.
- www.tdk.gov.tr (Erişim tarihi 28.12.2013).
- Yıldırım, Ergün, *Bilginin Sosyolojisi*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2007.
- Zaim, Halil, *Bilginin Artan Önemi ve Bilgi Yönetimi*, İşaret Yayınları, İstanbul 2005.
- Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Mektebetu Vehbe, Kâhire ts.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbi, Beyrût 1987/1407.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1988.